

Bazyli Degórski *OSPPE*

**UCZTA DLA BIEDAKÓW W KONSTANTYŃSKIEJ
BAZYLICE ŚW. PIOTRA W RZYMIE
NA PODSTAWIE LISTU ŚW. PAULINA Z NOLI
DO ŚW. PAMMACHIUSZA**

Wstęp

W niniejszym artykule pragniemy zaprezentować czytelnikom piękny i ciekawy fragment „Listu XIII” św. Paulina z Noli, skierowanego do św. Pammachiusza. Autor opisuje w nim i wychwala ucztę, jaką Pammachiusz – mnich i senator rzymski w jednej osobie – zorganizował dla biedoty Wiecznego Miasta w Konstantyńskiej Bazylice św. Piotra na Watykanie. Od pierwszych bowiem wieków chrześcijaństwa dobroczynność względem ubogich stanowiła jeden z priorytetów Kościoła i rodzącego się w nim ruchu mniszego.

Paulin był pod wielkim wrażeniem tejże uczyty i wyraził to w swoim „Liście”, dziękując Adresatowi i jeszcze raz wspominając wspaniałość uczyty. Opisał także niektóre szczegóły dotyczące architektury pierwszej Bazyliki wzniesionej przez cesarza Konstantyna Wielkiego. Wiadomości te są dziś dla nas cenne, jako że z pierwszej bazyliki przetrwały do naszych czasów jedynie niewielkie fragmenty.

W artykule przedstawimy najpierw postać autora „Listu” – św. Paulina z Noli. Następnie ukażemy sylwetkę adresata „Listu” – św. Pammachiusza i przejdziemy do zasadniczej części, czyli omówienia interesującego nas fragmentu „Listu”.

Postać św. Paulina z Noli

Św. Paulin z Noli (pełne nazwisko: Poncjusz Meropiusz Anicjusz Paulin [*Pontius Meropius Anicius Paulinus*]) urodził się w Bordeaux (*Burdigala*) w Galii w 355 roku (może nawet w 353)¹, a zmarł w Noli koło Neapolu dnia 22 czerwca 431 roku. Był synem prefekta Prowincji Akwitańskiej i pochodził ze sławnego rodu senatorów i konsulów rzymskich. Uzyskał bardzo staranne wykształcenie, był bowiem uczniem sławnego poety i retora Auzoniusza². Mając niewiele ponad dwadzieścia lat, w 378 roku, Paulin został senatorem. Wyjechał potem do Rzymu i został gubernatorem prowincji Kampania. Osiadł wówczas w Noli, gdzie posia-

¹ Por. P. FABRE, *St. Paulin de Nole et l'amitié chrétienne* [= "Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome", 167], Paris 1949, s. 16.

² Auzoniusz (*Dec[i]mus Ausonius Magnus*) urodził się około 310 roku w Bordeaux, a zmarł po roku 393. Był synem lekarza greckiego pochodzenia – Juliusza Auzoniusza (*Iulius Ausonius*), żyjącego w latach mniej więcej 290-378). Jego matka – Emilia Eonia (*Aemilia Aeonina*) – była córką Cecyliusza Argicjusza Arboriusza (*Caecilius Argicius Arborius*). Pochodziła zarówno ze strony ojca jak i matki z arystokratycznych rodzin z południowo-zachodniej Galii. Auzoniusz pobierał nauki w Tuluzie pod kierunkiem brata swej matki – Arboriusza (*Aemilius Magnus Arborius*), który był retorem w Konstantynopolu i preceptorem jednego z synów cesarza Konstantyna Wielkiego. Auzoniusz kontynuował następnie studia w rodzinnym Bordeaux (*Burdigala*). Około roku 334 został gramatykiem, a następnie retorem w rodzinnym Bordeaux. W 364 roku został wychowawcą Gracjana – syna Walentyniana I, na jego cesarskim dworze w Trewirze. W 370 r. został komesem, a w latach 375-378 jako kwestorowi pałacu cesarskiego (*Quaestor sacri palatii*) zlecono mu przygotowywanie praw. W roku 378 został prefektem pretorianów Galii. W 379 r. Auzoniusz był konsulem. Po śmierci swego wychowanka – cesarza Gracjana – w 383 r. powrócił do Bordeaux, gdzie żył do śmierci, która nastąpiła po 393 roku. Na temat Auzoniusza por. dla przykładu: J. DEMOGEOT, *Études sur Ausone*, Bordeaux 1838; C. JULLIAN, *Ausone et Bordeaux. Études sur les derniers temps de la Gaule romaine*, Bordeaux 1893; E.J. KENNEY – W.V. CLAUSEN, *The Cambridge History of Classical Literature*, Cambridge 1983, s. 16-23; W.-L. LIEBERMANN – P.L. SCHMIDT, *D. Magnus Ausonius*, w: R. HERZOG (wyd.), *Restauration und Erneuerung. Die lateinische Literatur von 284 bis 374 n. Chr.* [= "Handbuch der lateinischen Literatur der Antike", 5], München 1989, s. 268-308; F. W. BAUTZ, *Ausonius, Decimus Magnus*, w: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, II, Hamm 1990, kol. 304-305; H. SIVAN, *Ausonius of Bordeaux. Genesis of a Gallic Aristocracy*, London 1993; A. ŚWIDERKÓWNA (wyd.), *Słownik pisarzy antycznych*, Warszawa 2001, s. 106-109; A. COŞKUN, *Die gens Ausoniana an der Macht. Untersuchungen zu Decimius Magnus Ausonius und seiner Familie* [= "Prosopographica et Genealogica", 8], Oxford 2002; B. SELTER, *Ausonius (Decimus Magnus Ausonius)*, w: CH. WALDE (wyd.), *Die Rezeption der antiken Literatur. Kulturhistorisches Werklexikon* [= "Der Neue Pauly. Supplemente", 7], Stuttgart – Weimar 2010, kol. 159-172; N. RÜCKER, *Ausonius an Paulinus von Nola: Textgeschichte und literarische Form der Briefgedichte 21 und 22 des Decimus Magnus Ausonius*, Göttingen 2012.

dał dobra rodowe. Po śmierci cesarza Gracjana w 383 r.³ i po objęciu tronu przez Walentyniana II⁴, będącego arianinem i prześladowającego nie tylko wyznawców prawowitej wiary, ale także zwolenników uzurpatora Maksyma, Paulin, któremu nowy cesarz nie był przychylny, w drodze powrotnej do Akwitanii spotkał się z biskupem Mediolanu – św. Ambrożym, który jako pierwszy zapoznał go z zasadami wiary chrześcijańskiej. Nie wiadomo, czy miało to miejsce w Mediolanie, czy w jakimś innym miejscu. W późniejszym czasie Paulin utrzymywał ze św. Ambrożym kontakt listowny⁵. Chrztu udzielił mu jednak w 389 r. nie Ambroży, lecz biskup jego rodzinnego miasta – św. Delfin (*Delphinus*)⁶. Wcześniej, w latach 383-384, Paulin

---

³ Gracjan (*Gratianus, Flavius Gratianus Augustus*) urodził się 18 IV 359 r. w Sirmium, a zmarł w Galii pod Lyonem (*Lugdunum*) 25 VIII 383 r. Był synem cesarza Walentyniana I i jego pierwszej żony – Sewery. W 367 r. otrzymał tytuł Augusta, a 375 r., po śmierci Walentyniana I, został cesarzem zachodniej części imperium. Mianował wówczas współcesarzem swojego czteroletniego przyrodniego brata Walentyniana II. Odnośnie do Gracjana por.: O. SEECK, *Gratianus 3*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, VII/2, Stuttgart 1912, kol. 1831-1839; G. GOTTLIEB, *Gratianus*, w: *Reallexikon für Antike und Christentum*, XII, Stuttgart 1983, kol. 718-732; F.W. BAUTZ, *Gratian*, w: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, II, Hamm 1990, kol. 289-290; P. KEHNE, *Gratian*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, XII, Berlin – New York 1998², s. 598-601.

⁴ Walentynian II (*Flavius Valentinianus*) urodził się w 371 r., a zmarł śmiercią tragiczną 15 V 392 roku (oficjalna wersja mówi, iż się powiesił, ale nie jest wykluczone, że powieszono go na rozkaz sprawującego *de facto* władzę generała Arbogasta). Walentynian II był synem cesarza Walentyniana I i jego drugiej żony – Justyny, która była arianką i prześladowała katolików. Walentynian II panował od 375 roku, a właściwie rządy sprawowała jego matka, kierując Italią, Ilirią i północną Afryką łacińskojęzyczną. Po śmierci cesarza Gracjana, w 383 r. Magnus Maksym (*Magnus Maximus*), dowódca armii stacjonującej w Brytanii, zagroził Mediolanowi, a w 387 roku uzurpował sobie władzę zarządcy północnych prowincji cesarstwa. Walentynian II oraz jego matka Justyna uciekli do cesarza wschodniej części imperium – Teodozjusza I (Wielkiego), który miał za żonę siostrę Walentyniana – Gallę. Przebywając na Wschodzie, Walentynian II, pod wpływem katolickiego Teodozjusza, został katolikiem. Teodozjusz I pomógł mu wówczas, pokonawszy w 388 r. Magnusa Maksyma. Ponieważ jednak Walentynian II miał zaledwie 12 lat, do czasu osiągnięcia pełnoletności rządy w jego imieniu miał sprawować rzymski wódz germańskiego pochodzenia Arbogast. Odnośnie do Walentyniana II i jego czasów por. dla przykładu: W. ENSSLIN, *Valentinianus II*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, VII A/2, Stuttgart 1948, kol. 2205-2207; B. CROKE, *Arbogast and the Death of Valentinian II*, "Historia" 25 (1976), s. 235-244; J.M. O'FLYNN, *Generalissimos of the western Roman empire*, University of Alberta Press 1983; W.E. ROBERTS, *Magnus Maximus: Portrait of a Usurper*, University of South Carolina 1997.

⁵ Por. PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 3, 4; AMBROSIUS MEDIOLANENSIS, *Epistula* 58.

⁶ Wiadomości o św. Delfinie, biskupie Bordeaux, czerpiemy z "Kroniki" Sulpcjusza Sewera, z pięciu listów napisanych przez św. Paulina z Noli, z pewnej notatki św.

przebywał w Hiszpanii, gdzie ożenił się z wielce przykładną chrześcijanką – Terazją (*Therasia*)⁷, która pochodziła z zamożnej rodziny mieszkającej w Barcelonie. Po przyjęciu chrztu, najprawdopodobniej dlatego, aby uniknąć prześladowania ze strony ariańskiego cesarza Walentyniana II, wraz z żoną przeniósł się do Hiszpanii, w pobliże Pirenejów⁸. Zerwał wówczas dawne kontakty (także ze swym mistrzem Auzoniuszem) i postanowił wieść bardziej radykalne życie chrześcijańskie. Aby lepiej pomagać potrzebującym, pozbył się swych bogactw. Poświęcał wiele czasu na modlitwę, zgłębianie Pisma świętego i teologii oraz na tworzenie wierszy o tematyce chrześcijańskiej. Pod wpływem przeżycia spowodowanego śmiercią nowonarodzonego pierworodnego syna – Celsusa⁹, obaj małżonkowie zachęceni przez św. Hieronima¹⁰ postanowili zrezygnować z pożycia małżeńskiego i wieść życie na wzór mnichów.

W Barcelonie, w Boże Narodzenie 393 lub 394 r., Paulin został wybrany przez lud na kapłana. Zgodził się przyjąć święcenia kapłańskie

---

Ambrożego biskupa Mediolanu i z “Wypisów z Kroniki” Prospera z Akwitanii. Delfin jest pierwszym historycznie poświadczonym biskupem Bordeaux. W 380 r. wziął udział w synodzie w Saragossie zwołanym, by rozważyć sprawę podejrzanego o herezję Pryscyliana i jego zwolenników. Aby położyć kres pryscylianizmowi, św. Delfin zwołał do Bordeaux w roku 384 synod, któremu także przewodniczył. Delfin był cenionym i wpływowym biskupem, a jego sława wykraczała poza granice jego diecezji; utrzymywał między innymi korespondencję ze św. Ambrożym z Mediolanu. Za czasów jego rządów wiara chrześcijańska na terenie diecezji Bordeaux wspaniale się rozszerzyła, czego dowodem może być choćby fakt, iż – począwszy od roku 400 – zabytki i inskrypcje tego regionu posiadają prawie zawsze treści i symbole chrześcijańskie. Niestety, dzieła i pisma św. Delfina nie zachowały się do naszych czasów. Delfin zmarł pomiędzy 401 a 403 rokiem, jego zaś następcą został dotychczasowy prezbiter – Amand (*Amandus*), z którym więzy przyjaźni utrzymywał także św. Paulin z Noli. Do “Martyrologium Rzymskiego” św. Delfin został wpisany pod dniem 24 grudnia, gdzie czytamy: “W Bordeaux w Akwitanii, we Francji, św. Delfina, biskupa, którego łączyła ze św. Paulinem z Noli czuła przyjaźń i który gorliwie zabiegał, aby zwalczyć herezję pryscylianistów”. Obecnie diecezja Bordeaux czci św. Delfina w dniu 30 grudnia. Odnosnie do św. Delfina z Bordeaux por.: P. FABRE, *Essai sur la chronologie de l'œuvre de s. Paulin de Nole*, Paris 1948, s. 57-65; TENŻE, *S. Paulin de Nole et l'amitié chrétienne*, Paris 1949, s. 252-261; E. GRIFFE, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, I, Paris 1964, s. 310-312; A. MANDOUZE (wyd.), *Storia dei santi e della santità cristiana*, III: *Vescovi e monaci riconosciuti dal popolo (314-604)*, Bergamo 1991, s. 269; H. FROS – F. SOWA, *Księga imion i świętych*, II: *D-G*, Kraków 1997, s. 22; M. MARITANO, *Delfino di Bordeaux*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova – Milano 2006, kol. 1354-1355.

⁷ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carmen* 21, 398-403.

⁸ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carmen* 21, 416 nn.; TENŻE, *Epistula* 5, 4.

⁹ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carmen* 31.

¹⁰ Por. HIERONYMUS, *Epistula* 58 [*Ad Paulinum presbyterum*].

pod warunkiem, że nadal będzie mógł prowadzić życie mnisze. Rok później, w 395 roku, przeniósł się do Noli, gdzie nadal posiadał swe dobra. Chciał wraz z Terazją oprzeć się na jakiejś regule mniszej. Jediną dostępną mu regułą były przepisy klasztoru w Marmoutier, założonego przez św. Marcina z Tours (*Martinus Turonensis*)¹¹. Przekazał je przyjaciel

¹¹ Św. Marcin z Tours urodził się w 317 lub w 335 r. w Sabarii w Panonii na obszarze dzisiejszych Węgier (obecnie miasto to nazywa się Szombathely), a zmarł 8 XI 397 roku w Candes nad rzeką Vienne w dzisiejszej Francji. Ojciec św. Marcina, będąc trybunem rzymskiego legionu wojska, dał synowi to imię na cześć boga wojny – Marsa. Już jako małe dziecko św. Marcin przeniósł się z rodzicami do Pawii w dzisiejszych Włoszech, gdzie jego ojciec, będąc już weteranem wojskowym, dostał posiadłość ziemską. W mieście tym Marcin spędził dzieciństwo. Mając dziesięć lat, uciekł z domu, przebywając przez dwa dni w jakimś kościele (prawdopodobnie w samej Pawii). W 331 roku cesarz wydał rozporządzenie, by synowie weteranów podjęli służbę wojskową. Wysłano go do Galii w pobliże Amiens. Podczas zimy w 335 roku Marcin napotkał półnagiego biedaka. Przepołowił wówczas swój wojskowy, szeroki płaszcz oddając jego jedną część żebrakowi. Następnej nocy ukazał mu się we śnie Pan Jezus przyodziany połową jego płaszcza. Gdy Marcin się obudził, spostrzegł, iż jego płaszcz był cały. Marcin był już wówczas katechumenem, a więc na Wielkanoc następnego roku przyjął chrzest. W sumie służył w wojsku rzymskim przez około dwadzieścia lat, dochodząc do stopnia oficerskiego i to w tzw. *alae scholares* – w jednostce wyborowej. W wieku około czterdziestu lat postanowił opuścić służbę wojskową. Spowodowane to było także konfliktem z Julianem, który był Cezarem w Galii (z późniejszym cesarzem Julianem Odstępcą; por. S. TROVATO, *Antieroe dai molti volti: Giuliano l'Apostata nel Medioevo bizantino*, Udine 2014, s. 127-134). Marcin rozpoczął wówczas walkę z arianizmem. W 357 roku jednak przeniósł się na wyspę Gallinara w dzisiejszej prowincji Savona we Włoszech, gdzie przez cztery lata żył jako pustelnik. Przeniósł się później do Poitiers (łacińskie *Pictavium*) w dzisiejszej Francji i już jako mnich, pod opieką św. Hilarego – biskupa Poitiers, założył sławny klasztor w Ligugé (jeden z najstarszych na Zachodzie). W 371 r., na żądanie mieszkańców Tours, został biskupem tej diecezji. Będąc biskupem, św. Marcin wiódł nadal życie mnisze, aczkolwiek połączone z gorliwą działalnością duszpasterską. Zakładał także wspólnoty mnisze. W roku 375 założył klasztor w pobliżu murów Tours i na jakiś czas doń się przeniósł. Klasztor ten nazywał się po łacinie *Maius monasterium* (Większy klasztor). Znany on później będzie z francuskiej formy: Marmoutier. Jak powiedzieliśmy, św. Marcin zmarł 8 XI 397 r. w Candes Saint Martin, gdzie się udał, aby zaprowadzić pokój wśród skłóconego duchowieństwa. Odnośnie do św. Marcina por. podstawowe źródła: SULPICIUS SEVERUS, *Vita S. Martini*, CSEL 1, 107-137; TENŻE, *Epistula 1 [Ad Eusebium]*, CSEL 1, 138-141; TENŻE, *Epistula 2 [Ad Aurelium diaconum]*, CSEL 1, 142-145; TENŻE, *Epistula 3*, CSEL 1, 146-151; TENŻE, *Dialogi*, CSEL 1, 152-216. Por. także ich tłumaczenie polskie: P.J. NOWAK (wyd.), *Sulpicjusz Sewer: Żywot świętego Marcina*, w: P.J. NOWAK (wyd.), *Sulpicjusz Sewer: Pisma o św. Marcynie z Tours* [= "Źródła monastyczne", 8], Kraków – Tyniec. 1995, s. 49-90; P.J. NOWAK (wyd.), *Sulpicjusz Sewer: Listy*, w: P.J. NOWAK (wyd.), *Sulpicjusz Sewer: Pisma o św. Marcynie*, s. 91-108; P.J. NOWAK (wyd.), *Sulpicjusz Sewer: Dialogi o życiu świętego Marcina*, w: P.J. NOWAK (wyd.), *Sulpicjusz Sewer: Pisma o św. Marcynie z Tours*, s. 109-190. Odnośnie do współczesnych opracowań o św. Marcynie, por. dla przykładu: SOCIÉTÉ DES BOLLANDISTES (wyd.), *Bibliotheca Hagiographica Latina*, II, Bruxelles 1901, s. 823-830; J. FONTAINE,

i biograf św. Marcina – Sulpicjusz Sewer¹², który opisał życie mnichów w Marmoutier. Na ich wzór Paulin przywdział tunikę z sierści wielbłądziej, którą przysłał mu Sulpicjusz Sewer¹³. Miał też obcięte włosy, spożywał jeden posiłek dziennie, jak miało to miejsce w klasztorach wschodnich i jadał głównie chleb i jarzyny oraz za wyjątkiem dni pokutnych spożywał także wino¹⁴.

Paulin postanowił połączyć klasztorne życie mnisze z posługą na rzecz ubogich i potrzebujących. W tym celu wybudował dla nich w Cimitile, w pobliżu Noli, przytulisko. W tym samym budynku, nad pomieszczeniami dla potrzebujących, znajdowały się cele dla mnichów. Mnisi św. Paulina nie mieszkali więc w oddzielnych domkach czy szałasach, jak mnisi św. Marcina, lecz razem na sposób cenobitów. Wspólnota spotykała się na modlitwie wieczornej, odprawiając Nieszpory. W drugiej zaś połowie nocy sprawowano Matutinum i Laudesy. Św. Paulin pracował także ręcznie: uprawiał ogród. Więszy nacisk kład jednak na pracę umysłową i studium¹⁵. Ponadto, postępując za radami św. Hieronima¹⁶, sam przekazywał swoim mnichom wiedzę dotyczącą Pisma świętego i wiary katolickiej¹⁷.

Vérité et fiction dans la chronologie de la "Vita Martini", w: *Saint Martin et son temps* [= "Studia Anselmiana", 46], Roma 1961, s. 189-236; W. NIGG, *Martin de Tours: Chevalier du Christ, évêque thaumaturge, confesseur de la foi*, Paris 1978; C. STANCLIFFE, *St. Martin and his hagiographer. History and miracle in Sulpicius Severus*, Oxford 1983; G.-M. OURY, *Saint Martin de Tours: L'homme au manteau partagé*, Chambray-lès-Tours 1987; A. BREUKELAAR, *Martinus von Tours*, w: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, V, Herzberg 1993, kol. 949-955; M. STAROWIEYSKI, *Wstęp*, w: P.J. NOWAK (wyd.), *Sulpicjusz Sewer: Pisma o św. Marcinie z Tours*, s. 11-39; J. DRUMM (wyd.), *Martin von Tours. Der Lebensbericht von Sulpicius Severus*, Ostfildern 1997; J. FONTAINE, *Martin, hl.*, w: W. KASPER (wyd.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, VI, Freiburg im Breisgau 1997⁶, kol. 1427-1428; M. HEINZELMANN, *Martin von Tours*, w: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, XIX, Berlin – New York 2001², s. 365-369; R. MENSING, *Martin von Tours*, Düsseldorf 2004; M. HAPP, *Alte und neue Bilder vom Heiligen Martin. Brauchtum und Gebrauch seit dem 19. Jahrhundert*, Köln 2006; A. DROUVE, *Der heilige Martin. Patron der Armen – Vorbild der Nächstenliebe*, Kevelaer 2011.

¹² Por. B. DEGÓRSKI, *Il monachesimo latino nel Mediterraneo (secc. IV-VI): protagonisti e legislazione* [= *Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Instytut Badań nad Antykem Chrześcijańskim*], Lublin 2006, s. 117-118.

¹³ Por. PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 29, 1-2.

¹⁴ Por. I. GOBRY, *Storia del monachesimo. Le origini orientali: da sant'Antonio a san Basilio. Il radicamento in Occidente: da san Martino a san Benedetto*, I, Roma 1991, s. 467.

¹⁵ Por. I. GOBRY, s. 467.

¹⁶ Por. HIERONYMUS, *Epistula* 53.

¹⁷ Por. I. GOBRY, s. 468.

Pomimo faktu, iż jego klasztor kierował się zasadami ubóstwa, św. Paulin postarał się o wybudowanie okazałej bazyliki ku czci św. Feliksa¹⁸.

Podtrzymywał też ustawicznie łączność z Kościołem, korespondując z wybitnymi jego przedstawicielami, takimi jak św. Augustyn z Hippony czy św. Hieronim¹⁹. Wśród jego przyjaciół znalazł się także Rufin z Akwilei, ojciec duchowny Melanii Starszej, wraz z którą założył łańciańskie klasztory w Jerozolimie²⁰. Paulin uważał go za jednego z naj-

---

¹⁸ Por. tamże. W czasach rzymskich znajdował się na obszarze dzisiejszego Cimitile cmentarz, na którym pochowano między innymi św. Feliksa. Nad jego grobem wzniesiono kwadratowe mauzoleum, stąd pochodzi starożytna nazwa miejscowości – *Cimiterium*, która przeszła następnie na włoską formę “Cimitile”. Ta starożytna budowla sakralna szybko jednak okazała się zbyt mała, by pomieścić licznych wiernych, pragnących pomodlić się na grobie św. Feliksa. Z tego powodu w pierwszych latach V w. św. Paulin z Noli rozpoczął budowę nowej, okazałszej świątyni ku czci św. Feliksa. Budowla ta miała trzy nawy i zakończona była absydą o trzech niszach, a zdobiły ją cenne marmury i freski. Stara i nowa świątynia były połączone wspólnym atrium, w którym znajdowały się fontanny.

¹⁹ Por. dla przykładu: PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 1; HIERONYMUS, *Epistula* 53; TENŻE, *Epistula* 58; TENŻE, *Epistula* 85.

²⁰ Por. I. GOBRY, s. 468. Melania Starsza (*Senior*) założyła najstarszy klasztor łańciański w Ziemi Świętej. Była córką konsula Marcelina (*Marcellinus*), rzymską arystokratką pochodzącą ze sławnego rodu “Antoniuszy” (*gens Antonia*). Poślubiła byłego prefekta Rzymu – Waleriusza Maksyma (*Valerius Maximus*). W wieku dwudziestu dwóch lat straciła zarówno męża, jak i dwóch swych synów. Postanowiła wówczas, że poświęci się życiu mniszemu. Powierzyła trosce opiekuna jedyne go syna, który jej pozostał, i w roku 372, wraz z licznymi arystokratkami, popłynęła do Aleksandrii. Tam poznała Rufina z Akwilei (*Tyrannius Rufinus*), który został jej ojcem duchownym. Rufin, wraz z Hieronimem, należał do mniszej wspólnoty w Akwilei. Otrzymał wspaniałe przygotowanie monastyczne w ojczyźnie mnichów – w Egipcie. Niemniej jednak, ze względu na wątłe zdrowie, nigdy nie odważył się naśladować w pełni surowego życia pierwszych mnichów egipskich. Począwszy od roku 372, Rufin przez sześć lat mieszkał w Aleksandrii, spotykając się z najbardziej znanymi mnichami egipskimi i uczestnicząc w wykładach Dydyma Słepca. Będąc gorliwym wyznawcą prawowiernej wiary nicejskiej, został pojmany przez arian, ale dzięki pomocy finansowej i pozycji społecznej Melanii Starszej udało mu się wyzwolić z rąk prześladowców (por. PALLADIUS, *Historia Lausiaca* 46, 3-4). W tym samym czasie Melania Starsza udała się do Palestyny i osiedliła się w Jerozolimie, żyjąc tam przez dwadzieścia siedem lat. Założyła na Górze Oliwnej żeński, łańciański klasztor, przy którym zbudowała przytułek dla pielgrzymów (por. PALLADIUS, *Historia Lausiaca* 46, 6). Po powrocie w 380 r. Rufina do Jerozolimy, Melania postarała się o wybudowanie obok swojego klasztoru także monasteru dla mnichów, którego przełożonym został Rufin. Stał się on także ojcem duchownym Melanii i jej mniszek. Z pewnością było to zajęcie trudne, gdyż klasztor żeński liczył wówczas około pięćdziesięciu zakonnic (por. PALLADIUS, *Historia Lausiaca* 46, 5). Mnisze życie w obu klasztorach polegało na sprawowaniu liturgii, modlitwie, umartwieniach i pracy (szczególnie charytatywnej na korzyść pielgrzymów, ale także intelektualnej: studium, kopiowanie rękopisów, tłumaczenia z greki na łacinę dzieł

większych znawców monastycyzmu wschodniego²¹.

Gdy w roku 409 zmarł przyjaciel Paulina i biskup Noli – Paweł, nasz Święty został jego następcą²². Sprawując posługę biskupią,

---

Orygenes). Oprócz tej działalności Rufin i Melania zabiegali usilnie o jedność Kościoła, przyczyniając się między innymi do ustania schizmy wywołanej przez ultrakatolickiego i fanatycznego Paulina z Antiochii. Prowadzili także skuteczny dialog z duchoburcami (por. PALLADIUS, *Historia Lausiaca* 46, 6). Niestety, Melania i Rufin, entuzjaści geniuszu Orygenesesa, stali się przedmiotem napaści przeciwników Wielkiego Aleksandryjczyka, co ogromnie zakłóciło spokój ich mniszego życia. Sytuacja stała się do tego stopnia trudną, że ich dalszy pobyt w Jerozolimie był już niemożliwy. Z tego powodu, około roku 399-400, Melania powróciła do Italii i odwiedziła swego kuzyna – św. Paulina z Noli (por. B. DEGÓRSKI, *Najstarszy monastycyzm żeński*, „Dissertationes Paulinorum” 12 [2003], s. 24). Rufin natomiast, także około 400 roku, przeniósł się do Akwilei, pisząc dwie „Apologie”, broniąc się przed zarzutami podzielenia błędnych tez Orygenesesa. Kontynuował także tłumaczenie dzieł Ojców greckich na łacinę. Pod wpływem nacierających w 408 r. na Italię Wizygotów pod wodzą Alaryka, Rufin opuścił Akwileję i schronił się najpierw w Rzymie, a później w klasztorze *Pinetum* koło nadmorskiej Terraciny w Lacjum (por. RUFINUS, *Prologus in Regulam Sancti Basilii*). W roku 410, bezpośrednio po zdobyciu i złupieniu Rzymu przez Alaryka, Rufin wraz z kilkoma przyjaciółmi schronił się na Sycylii, gdzie zmarł najprawdopodobniej w pierwszych miesiącach 411 roku. Odnośnie do Rufina z Akwilei i Melanii Starszej por. dla przykładu: H. CHISHOLM, *Rufinus, Tyrannius*, w: *Encyclopaedia Britannica*, XXIII, Cambridge 1911¹¹, s. 820-821; F.X. MURPHY, *Rufinus od Aquileia*, Washington D.C. 1945; TENŽE, *Melania the Elder: a Biographical Note*, „Traditio” 5 (1947), s. 59-77; C.P. HAMMOND, *The Last Ten Years of Rufinus' Life*, „Journal of Theological Studies” 28 (1977), s. 372-429; A.D. BOOTH, *Quelques dates hagiographiques: Mélanie l'Ancienne, Saint Martin, Mélanie la Jeune*, „Phoenix” 37/2 (1983), s. 144-151; P. CAROLINE – H. Bammel, *Der Römerbrieftext des Rufin und seine Origenes-Übersetzung*, Freiburg im Breisgau 1985; G. FEDALTO, *Rufino di Concordia (345 s. 410-411): tra Oriente e Occidente*, Roma 1990; B. FLUSIN, *Melania die Ältere*, w: *Lexikon des Mittelalters*, VI, München – Zürich 1993, kol. 490; H.R. DROBNER, *Rufinus, Tyrannius*, w: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, VIII, Herzberg 1994, kol. 959-972; E. BODART, *Rufinus von Aquileia*, w: *Lexikon des Mittelalters*, VII, München 1995, kol. 1088-1089; F. DRĄCZKOWSKI, *Patrologia*, Pelplin 1998, s. 148-149 (odnośnie do Rufina); M. SGARBOSSA, *I Santi e i Beati della Chiesa d'Occidente e d'Oriente*, Milano 2000², s. 326 (odnośnie do Melanii); G. FEDALTO, *Rufino di Concordia tra Oriente e Occidente*, Roma 2005; A. POLLASTRI, *Melania senior*, w: A. Di BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova – Milano 2007, kol. 3187-3188; J. GRIBOMONT, *Rufino di Aquileia*, w: A. Di BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova – Milano 2008, kol. 4612-4614.

²¹ Por. PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 28, 5.

²² W adresie *Epistula* 149 (por. także *Epistula* 186), napisanej przez św. Augustyna w latach 414-415, św. Paulin z Noli nazywany jest *coepiscopus* („współbiskup” – biskup jak i Augustyn). Na lata natomiast 412-413 naprowadza nas zwrot z Augustiańskiego *De Civitate Dei* (por. 1, 10, CCL 47, 11), gdzie Biskup Hippony, wspominając modlitwę zanoszoną podczas burzenia miasta przez Gotów w 410 roku, mówi: „Paulinus noster, Nolensis episcopus” (= nasz Paulin, biskup Noli). Tak więc, św. Paulin został biskupem

Paulinowi udało się zachować styl mniszego życia, w czym naśladował bez wątplenia św. Marcina z Tours. Podczas napadu Alaryka I w 410 r.²³, pertraktując z najeżdżącą, św. Paulin postarał się o uwolnienie swoich wiernych²⁴.

W latach 409-414 zmarła żona św. Paulina – Terazja, a on sam odszedł do Pana w Noli dnia 22 czerwca 431 roku²⁵.

Św. Paulin jest dzisiaj znany głównie jako poeta chrześcijański i autor listów. Większość tych jego dzieł powstała podczas pobytu w Cimitile, a więc mniej więcej do roku 409-410.

Pięćdziesiąt jeden listów, wydanych przez G. de Hartela²⁶, skierowanych jest do wybitnych mężów owych czasów, a między in-

---

przed 410 rokiem, ale bez wątplenia po roku 408 (por. AUGUSTINUS, *Epistula* 95, napisana w 408 roku, w której względem św. Paulina nie używa tytułu *episcopus* – “biskup”).

²³ Odnośnie do Alaryka I (*Flavius Alaricus*) por. np.: O. SEECK, *Alaricus 2*, w: *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, I/1, Stuttgart 1893, kol. 1286-1291; P. COURCELLE, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*, Paris 1964², s. 31-77; E. DEMOUGEOT, *La formation de l'Europe et les invasions barbares*, 2, *De l'avènement de Dioclétien (284) à l'occupation germanique de l'Empire Romain d'Occident (debut du VIe siècle)*, II, Paris 1979, s. 451-464; G. ALBERT, *Goten in Konstantinopel: Untersuchungen zur oströmischen Geschichte um das Jahr 400 n. Chr.*, Paderborn 1984; P.J. HEATHER, *Goths and Romans. 332-489*, Oxford 1991, s. 193-224; B. LUISELLI, *Storia culturale dei rapporti tra mondo romano e mondo germanico*, Roma 1992, s. 384, 419-421, 556-557; L. GATTO, *Storia di Roma nel Medioevo*, Roma 2000, s. 56-64; H. WOLFRAM, *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts; Entwurf einer historischen Ethnographie* [= “Frühe Völker”], München 2001⁴, s. 145-179; H. Sivan, *Alaricus Rex. Legitimizing a Gothic King*, w: R. CORRADINI – M. DIESENBERGER – H. REIMITZ (wyd.), *The Construction of Communities in the Early Middle Ages. Texts, Resources and Artefacts* [= “The Transformation of the Roman world. A Scientific Programme of the European Science Foundation”, 12], Leiden 2003, s. 109-121; G. PILARA, *Alarico I*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova – Milano 2006, kol. 172-173; F.M. AUSBÜTTEL, *Germanische Herrscher*, Darmstadt 2007, s. 73-87; PH. MATYSZAK, *Wrogowie Rzymu*, Warszawa 2007, s. 219-231; M. MEIER, *Alarich und die Eroberung Roms im Jahr 410. Der Beginn der “Völkerwanderung”*, w: M. MEIER (wyd.), *Sie schufen Europa. Historische Portraits von Konstantin bis Karl dem Großen*, München 2007, s. 45-62; M. MEIER – S. PATZOLD, *August 410 – Ein Kampf um Rom*, Stuttgart 2010².

²⁴ Por. I. GOBRY, s. 468-469.

²⁵ Por. I. GOBRY, s. 469; S. COSTANZA – C. RICCI, *Paolino di Nola*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova – Milano 2008, kol. 3826; B. DEGÓRSKI, *Il monachesimo latino*, s. 118.

²⁶ Por. PAULINUS NOLANUS, *Epistulae*, CSEL 29 (por. także AUGUSTINUS HIPONENSIS, *Epistulae*, CSEL 34/1-2).

nymi: Rufina z Akwilei²⁷, św. Augustyna z Hippony²⁸, Sulpicjusza Sewera²⁹, Jowiusza (głównego negocjatora z Alarykiem w 410 roku)³⁰,

²⁷ Do Rufina św. Paulin skierował następujące listy: *Epistula* 46, CSEL 29, 387-388; *Epistula* 47, CSEL 29, 388-389. Autentyczność jednak tych listów bywa podważana. Por. A. DI BERARDINO, *La poesia cristiana*, w: TENŻE (wyd.), *Patrologia*, III: *Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451). I Padri latini*, Casale Monferrato 1978, s. 285.

²⁸ Do św. Augustyna św. Paulin skierował następujące listy: *Epistula* 4, CSEL 29, 18-24; *Epistula* 6, CSEL 29, 39-42; *Epistula* 45, CSEL 29, 379-387; *Epistula* 50, CSEL 29, 404-423. W listach tych Biskup Noli prosi św. Augustyna o wyjaśnienie niektórych ustępów Pisma świętego, względnie jakichś zagadnień dotyczących nauki Kościoła. W 401 r. św. Augustyn wysłał natomiast Pammachiuszowi list (por. AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Epistula* 58), dziękując mu, iż napisał do chrześcijan z północnoafrykańskiej, łańskiejęzycznej Numidii, gdzie św. Pammachiusz miał liczne posiadłości, zachęcając ich do poniechania schizmy donatystów.

²⁹ Paulin napisał do Sulpicjusza Sewera następujące listy: *Epistula* 1, CSEL 29, 1-10; *Epistula* 5, CSEL 29, 24-39; *Epistula* 11, CSEL 29, 60-73; *Epistula* 17, CSEL 29, 125-128; *Epistula* 22, CSEL 29, 154-156; *Epistula* 23, CSEL 29, 157-201; *Epistula* 24, CSEL 29, 201-223; *Epistula* 27, CSEL 29, 238-240; *Epistula* 28, CSEL 29, 240-247; *Epistula* 29, CSEL 29, 247-262; *Epistula* 30, CSEL 29, 262-267; *Epistula* 31, CSEL 29, 267-275; *Epistula* 32, CSEL 29, 275-301. Listy św. Paulina do Sulpicjusza Sewera stanowią najlicniejszą grupę listów w korespondencji Paulina, jaka się do naszych czasów zachowała. W listach tych Biskup Noli wspomina niektóre wydarzenia ze swojego życia (np. święcenia kapłańskie w Barcelonie, czy oczekiwanie na wyjazd do Italii, do Noli [por. *Epistula* 1], czy też niezyczliwość, z jaką się spotkał w Rzymie ze strony duchowieństwa, a nawet samego papieża Syrycjusza oraz ciepłe przyjęcie, jakie mu zgotowali biskupi w Kampanii [por. *Epistula* 5]). W innych listach Paulin wspomina o początkowej chęci Sulpicjusza zamieszkania w Noli, która jednak w późniejszym czasie zanikła i Sewer przysłał Biskupowi Noli jedynie swoją właśnie ukończoną *Vita S. Martini*. Inne listy mówią o kurierach-mnichach, którzy okazali się niezbyt uduchowionymi, o wysłaniu kucharza, aczkolwiek pobożnego, to jednak niedoświadczonego w sztuce kulinarnej (por. *Epistula* 23), o przesłaniu płaszcza i tuniki (por. *Epistula* 29), o prośbie, skierowanej do Paulina, aby przesłał swój wizerunek w celu umieszczenia go w baptysterium obok portretu św. Marcina (por. *Epistula* 30) oraz o odmowie wykonania tego rodzaju dziwnego żądania (por. *Epistula* 32). Listy Paulina do Sulpicjusza Sewera świadczą także o głębokiej przyjaźni Nadawcy, jego surowym życiu ascetyczno-mniszym, o prawowierności przeciwstawiającej się błędom pelagiańskim (por. *Epistulae* 23-23), czy wręcz o stanach mistycznych Autora (por. *Epistula* 28). Św. Paulin pisze także o pielgrzymkach do Ziemi Świętej i o kulcie relikwii (por. *Epistulae* 29 i 32).

³⁰ Do Jowiusza św. Paulin napisał tylko jeden list (por. *Epistula* 16, CSEL 29, 114, 125). Dotyczy on Opatrzności i Fatum. Mówi także, aczkolwiek powierzchownie, o wykorzystaniu przez chrześcijan piśmiennictwa pogańskiego. Za rządów cesarza Honoriusza Jowiusz został mianowany przez Stylichona (*Flavius Stilicho*) prefektem prefektury Ilirii (*Praefectura praetorio per Illyricum; ἐπαρχότης/ἐπαρχία [τῶν πραιτωρίων] τοῦ Ἰλλυρικῆ*). Stylichon chciał bowiem, aby Jowiusz przekonał Alaryka, aby ten pomógł w podporządkowaniu Ilirii władzy Honoriusza. Tak więc, Jowiusz nawiązał łączność z Alarykiem. W roku 408 zmarł tragicznie Stylichon, zamordowany podczas zamachu zorganizowanego przez magistra oficjów (*magister officiorum*) Olimpiusza (*Olympius*). Olimpiusz natomiast

Dezyderiusza³¹, Pammachiusza³², Delfina z Bordeaux³³, Amanda³⁴. Z pism tych tryska ogromna radość, szczęście płynące z przyjaźni i wdzięczność za możliwość przeżywania chrześcijańskich ideałów ascetyczno-mniszych we wspólnocie z innym³⁵.

w roku 409 popadł u cesarza w niełaskę. Tak więc, w roku 409 Jowiusz został mianowany patrycjuszem (*patricius*) i prefektem pretorium Italii (*praefectura praetorio Italiae, Illyrici et Africae*). W tym samym roku Jowiusz musiał zająć się konfliktem, jaki powstał między Honoriuszem a Alarykiem, który domagał się, aby cesarz uznał prawa jego ludu. Jowiusz zaplanował pertraktacje z Alarykiem w Rimini (*Ariminum*), radząc Honoriuszowi, by zgodził się na żądania Alaryka. Cesarz jednak nie przystał na to i – co więcej – wymógł na Jowiuszu, aby przysiągł, iż nigdy nie zawrze pokoju z Alarykiem. Nawet wówczas, gdy wódz Gotów ograniczył swoje żądania, Jowiusz i inni ministrowie przekonali Honoriusza, by nie zgadzał się na nie. Alaryk zajął wówczas Rzym i osadził na tronie Pryskusa Attalusa (*Priscus Attalus*). Pod koniec 409 r. Jowiusz przeszedł na stronę Alaryka i Pryskusa Attalusa, którzy nadali mu tytuł patrycjusza (*patricius*) i uczynili go prefektem pretorium Italii (*praefectura praetorio Italiae, Illyrici et Africae*). Pragnąc jeszcze większej władzy, Jowiusz starał się przekonać Alaryka, aby porzucił Pryskusa Attalusa. Odnośnie do Jowiusza por.: A.H.M. JONES – J.R. MARTINDALE – J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, II, Cambridge 1980, s. 623 (*Iovius 3*).

³¹ Do Dezyderiusza św. Paulin wysłał tylko jeden list (por. *Epistula* 43, CSEL 29, 363-369).

³² Do mnicha i senatora św. Pammachiusza Biskup z Noli wysłał też tylko jeden list (por. *Epistula* 13, CSEL 29, 84-107), który fragment analizujemy w niniejszym artykule.

³³ Do biskupa św. Delfina z Bordeaux św. Paulin skierował następujące listy: *Epistula* 10, CSEL 29, 57-60; *Epistula* 14, CSEL 29, 107-110; *Epistula* 19, CSEL 29, 137-142; *Epistula* 20, CSEL 29, 142-149; *Epistula* 35, CSEL 29, 312-313. W listach tych wyraża wdzięczność za udzielony mu sakrament chrztu świętego oraz wymawia się od napisania poważnych dzieł teologicznych, o które Delfin go prosi.

³⁴ Do św. Amanda, następcy św. Delfina na stolicy biskupiej w Bordeaux, św. Paulin wysłał następujące listy: *Epistula* 2, CSEL 29, 10-13; *Epistula* 9, CSEL 29, 52-57; *Epistula* 12, CSEL 29, 73-84; *Epistula* 15, CSEL 29, 110-114; *Epistula* 21, CSEL 29, 149-154; *Epistula* 36, CSEL 29, 313-316. Nie znamy dokładnie dat życia św. Amanda. Zmarł prawdopodobnie w 432 roku. Jeszcze będąc prezbiterem, przygotowywał on św. Paulina do przyjęcia chrztu. Opierając się na świadectwach Paulina i św. Grzegorza z Tours, Amand był bardzo wykształcony i pobożny. Nie jest wykluczone, iż Amand, do którego św. Hieronim skierował "List LV" dotyczący różnych zagadnień egzegetycznych oraz sprawy pewnej rozwódki, która ponownie wyszła za mąż, jest właśnie naszym św. Amandem. Amand jako biskup Bordeaux gorliwie i energicznie zwalczał pogaństwo i herezję pryscyliąską. Odnośnie do św. Amanda por.: D. DE SAINTE-MARTHE, *Gallia Christiana*, II, Parisiis 1720, kol. 789-790; R. ÉTIENNE, *Bordeaux antique*, Bordeaux 1962; H. CROUZEL, *Les échanges littéraires entre Bordeaux et l'Orient au IVe siècle*, "Revue d'histoire du livre" 3 (1973), s. 316-319; H. CROUZEL – L. ODRUBINA, *Amando di Bordeaux*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova – Milano 2006, kol. 225-226.

³⁵ Por. A. SWOBODA, *Pojęcie przyjaźni w listach św. Paulina z Noli i św. Sydoniusza Apolinarego: studium porównawcze* [= "Studia i Materiały – Papieski Wydział Teologiczny

Jeżeli chodzi o poezję św. Paulina z Noli, to wydanie G. de Hartela zawiera trzydzieści trzy *carmina*³⁶. Niemniej jednak tylko dwadzieścia osiem utworów jest autentycznych, natomiast pieśni I, IV, V, XXXII i XXXIII zostały mu przypisane błędnie³⁷. Gdy Paulin był jeszcze poganinem, a więc przed rokiem 389 (jest to rok, w którym przyjął chrzest w Bordeaux z rąk biskupa św. Delfina), jego wiersze zawierały tematy świeckie. Po przyjęciu chrztu zaś jego twórczość poetycka nabrała charakteru głęboko pobożnego. Sławił w niej Chrystusa, ale obok niego także św. Feliksa, którego cenił w szczególny sposób. Od chwili chrztu (od 389 r.) do roku 394, jeszcze w czasie pobytu w Hiszpanii, przyszedł Biskup Noli ułożył *carmina* VI-IX, a w latach 393-394 – pieśni X i XI, kierując je do swojego pogańskiego mistrza – Auzoniusza. Pieśń XII powstała na cześć św. Feliksa w roku 395. Będąc już w Noli, w roku następnym (w 396 r.), ułożył kolejną pieśń (XIII) na dzień “narodzin” (dla nieba) św. Feliksa. Są to tzw. *carmina natalicia* (pieśni z okazji narodzin kogoś; w tym wypadku – dla nieba). Od tej chwili św. Paulin będzie co roku pisał jeden *carmen* na tę okoliczność. W lata 397-408 lub 409 powstanie więc jeszcze dwanaście takich pieśni ku czci św. Feliksa czczonego w dniu 14 stycznia (w 397 r. – XIV; w 398 r. – XV; w 399 r.³⁸ – XVI; w 400 r. – XVIII; w 401 r. – XXIII; w 402 r. – XXVI; w 403 r. – XXVII; w 404 r. – XXVIII; w 405 r. – XIX; w 406 r. – XX; w 407 r. – XXI; w 408 lub 409 r. – XXIX³⁹)⁴⁰. *Carmen* XVII powstał na cześć biskupa Remezjany w Dacji – Nicetasa⁴¹, a *carmen* XXIV z 400 r. jest formą dłu-

---

w Poznaniu”, 17], Poznań 1995; K. OŚCIEŁOWSKI, *Ideal chrześcijanina i jego realizacja: studium pism św. Paulina z Noli*, Kraków 2009.

³⁶ Por. PAULINUS NOLANUS, *Carmina*, CSEL 30, 1-3, 7-329.

³⁷ Por. S. COSTANZA – C. RICCI, *Paolino di Nola*, kol. 3828.

³⁸ Por. L. SCIAJNO (wyd.), *Paolino di Nola. Il carme 15 (Natalicium IV)* [= “Studi sulla tardoantichità”], Pisa – Roma 2008.

³⁹ Por. A. DI BERARDINO, *La poesia cristiana*, s. 285-290; S. COSTANZA – C. RICCI, *Paolino di Nola*, kol. 3828.

⁴⁰ Odnośnie do wszystkich tych *carmina natalicia*, por. rozprawę doktorską: R.B. HEALY, *The Carmina Natalicia of Paulinus of Nola*, University of Western Australia 1975.

⁴¹ Posiadamy bardzo skąpe wiadomości o życiu Nicetasa. Ocalałe fragmenty jego dzieł (por. *Clavis Patrum Latinorum* 646-652) zostały wydane w: *Patrologiae Latinae cursus completus* 52, 837-876; *Patrologiae Latinae Supplementum* 3, 189-202; A.E. BURN, *Niceta of Remesiana. His Life and Works*, Cambridge 1905; C.H. TURNER, *De vigiliis* (editio critica), “Journal of Theological Studies” 22 (1921), s. 305-320; TENŹE, *De psalmodiae bono sive De utilitate credendi*, “Journal of Theological Studies” 24 (1923), s. 225-252; K. GAMBER, *Niceta von Remesiana. Instructio ad competentes* [= “Textus Patristici et Liturgici”, 1, 2, 5, 7], Regensburg 1964, 1965, 1966, 1969. Nicetas był biskupem Remezjany (dzisiejszej Bela Palanka w Serbii) już w drugiej połowie IV wieku. O Nicetacie

giego i rozwlekłego listu do Cyteriusza z Akwitanii (*Cytherius*), jego żony i ich syna neoprezbitera. W latach 401-404 Paulin ułożył *carmen XXV*. Jest to pieśń weselna (*epithalamium*) napisana na ślub Juliana z Eklanum

z Remezjany, oprócz św. Paulina z Noli, pisze Gennadiusz z Marsylii (por. GENNADIUS SCHOLASTICUS SEU GENNADIUS MASSILIENSIS, *De viris inlustribus* 22) oraz Kasjodor (por. CASSIODORUS, *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* 16). Do Nicetasa wysłała w roku 414 list także papież Innocenty I (por. INNOCENTIUS I, *Epistula* 17). Wspomina go również we wcześniejszym liście z około 409 r. (por. INNOCENTIUS I, *Epistula* 16). Nicetas odbył podróż do Italii przynajmniej dwa razy: w 398 i w 402 roku. Zmarł po 414 roku, ale nie możemy dokładnie ustalić daty jego zgonu. Na temat Nicetasa por. także: W.A. PATIN, *Niceta, Bischof von Remesiana als Schritsteller und Theologie*, München 1909; O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, III, Freiburg im Breisgau 1923, 598-605; É. AMANN, *Nicetas de Rémésiana*, w: A. VACANT – E. MANGENOT – É. AMANN (wyd.), *Dictionnaire de Théologie Catholique*, XI/1, Paris 1930, kol. 477-479; J. ZEILLER, *Un ancien évêque d'Illyricum, peut-être auteur du "Te Deum"*, *Saint Niceta de Remesiana*, w: *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris 1942, s. 356-369; D.M. PIPPIDI, *Niceta di Remesiana e le origini del cristianesimo daco-romano*, "Revue Historique du Sud-Est Européen" 23 (1946), s. 99-117; G.C. WALSH, *Writings of Niceta of Remesiana* [= "The Fathers of the Church", 7], Washington 1949; K. GAMBER, *Ist Niceta von Remesiana der Verfasser von De Sacramentis?*, "Ostkirchliche Studien" 7 (1958), s. 153-172; TENŽE, *Ist Niceta von Remesiana der Verfasser des pseudoambrosianischen Sermo De Spiritu Sancto?*, tamże, 11 (1962), s. 204-206; TENŽE, *Fragen zu Person und Werk des Bischof Niceta von Remesiana*, "Römische Quartalschrift" 62 (1967), s. 222-231; D.B. SADDINGTON, *The Educational Effect of Catechical Instruction in the Fourth Century A.D.*, "Euphrosyne" 5 (1972), s. 249-271; Z. SENJAK, *Niceta von Remesiana. Christliche Unterweisung und christliches Leben im spätantiken Dacien*, Freiburg 1975; M.G. MARA, *Ambrogio di Milano, Ambrosiaster e Niceta*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Patrologia*, III, Casale Monferrato 1978, 180-183; TAŽE, *Niceta di Remesiana*, A. DI BERARDINO (wyd.), *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Casal Monferrato 1984, kol. 2397-2398; C. RIGGI, *La figura di Niceta di Remesiana secondo la biografia di Gennadio*, "Augustinianum" 24 (1984), s. 189-200; TENŽE, *Niceta di Remesiana. Catechesi preparatorie al battesimo* [= "Collana di testi patristici", 53], Roma 1985; B. DEGÓRSKI, *Katechezy przedchrzcielne Nicetasa z Remezjany*, "Vox Patrum" 10 (1990), s. 107-111; H.C. BRENNECKE, *Nicetas von Remesiana*, w: *Theologische Realenzyklopädie*, XXIV, Berlin – New York 1994, s. 460-463; M. ZELZER, *Die "Instructio ad competentes" des Nicetas von Remesiana und die Salzburger Slawenmission*, w: *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI). XXII Incontro di studiosi dell'antichità cristiana. Roma, 6-8 maggio 1993* [= "Studia Ephemeridis «Augustinianum»", 46], Roma 1994, s. 321-327; M. GUIRE, *Nicetas of Remesiana*, w: *New catholic Encyclopedia*, X, Washington 2003, s. 356; M.G. MARA, *Niceta di Remesiana*, A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova – Milano 2007, kol. 3489-3490; B. DEGÓRSKI, *Il mistero dell'incarnazione nel commento di san Niceta di Remesiana al «Simbolo Apostolico»*, "Angelicum" 87 (2010), s. 231-237; PH. BLASEN, *Nicetas of Remesiana – A Missionary Bishop in Dacia?*, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia catholica*, 1-2 (2012), s. 39-49; A. SOROCEANU, *Niceta von Remesiana Seelsorge und Kirchenpolitik im spätantiken unteren Donauraum*, Frankfurt a.M. 2013.

(przyszłego biskupa Eklanum i pelagianina)⁴² oraz jego żony Tycji (*Ticia*;

⁴² Julian był synem biskupa Eklanum (*Aeclanum*, dzisiejsze Mirabella Eclano w prowincji Avellino we Włoszech) – Memoriusza (*Memorius*) i Tycji (*Titia*) – córki Emiliusza (*Aemilius*), biskupa Benewentu. Nie wiemy z pewnością, czy urodził się w Eklanum. Niektórzy bowiem badacze uważają, iż przyszedł na świat w dzisiejszej Ceglie Messapica w Apulii. Nie znamy także daty jego narodzin. Wiemy, że w roku 408 został wyświęcony na diakona. Julian zdobył gruntowne wykształcenie i cechował się wybitną inteligencją oraz błyskotliwością. Z tego między innymi powodu, mniej więcej w roku 411, papież Innocenty I mianował go biskupem Eklanum. Był gorliwym i dobrym duszpasterzem i troszczył się o potrzebujących; rozdał wszystkie swoje dobra materialne, aby zaradzić biedzie miejscowej ludności spowodowanej najazdem Wandalii na Kampanię. W roku 418 papież Zozym, dokumentem *Tractoria* ekskomunikował Juliana, za podzielenie błędnych tez pelagianizmu. Biskup Eklanum zmuszony był wówczas udać się na wygnanie wraz z innymi siedemnastoma biskupami pelagianami. Był gościem Teodora – biskupa Mopsuestii w Cylicji nad rzeką Pirus (w dzisiejszej Turcji) i Nestoriusza – patriarchy Konstantynopola. Tutaj nadal starał się bronić swych błędnych tez, stając się najbardziej wpływowym pelagianinem. Nie wiemy, gdzie umarł, czy na Wschodzie, czy na Sycylii. Śmierć jego nastąpiła przed rokiem 455. Odnośnie do Juliana z Eklanum por.: A. BRUCKNER, *Julian von Eclanum. Sein Leben und seine Lehre* [= "Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur", 15], Leipzig 1897; A. JÜLICHER, *Julianos 12*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, X/1, Stuttgart 1918, kol. 19-22; Y. DE MONTCHEUIL, *La polémique de saint Augustine contre Julien d'Éclane d'après l'Opus imperfectum*, "Recherches de science religieuse" 44 (1956), s. 193-218; G. BOWMAN, *Des Julian von Aeclanum Kommentar zu den Propheten Osee, Joel und Amos. Ein Beitrag zur Geschichte der Exegese* [= "Analecta Biblica" 9], Roma 1958; H.I. MARROU, *La canonization de Julien d'Éclane*, "Historisches Jahrbuch" 77 (1958), s. 434-437; F. REFOULÉ, *Julien d'Éclane, théologien et philosophe*, "Recherches de Science Religieuse" 52 (1964), s. 42-84, 233-247; F.-J. THONNARD, *L'aristotélisme de Julien d'Éclane et de Saint Augustin*, "Revue des études augustiniennes" 11 (1965), s. 296-304; N. CIPRIANI, *Aspetti letterari dell'Ad Florum di Giuliano d'Eclano*, "Augustinianum" 15 (1975) s. 125-167; Y.-M. DUVAL, *Julien d'Éclane et Rufin d'Aquilée. Du concile de Rimini à la répression pélagienne. L'intervention imperial en matière religieuse*, "Revue des études augustiniennes" 24 (1978), s. 243-271; N. CIPRIANI, *Echi antiapollinaristici e aristotelismo nella polemica di Giuliano d'Eclano*, "Augustinianum" 21 (1981), s. 373-389; A. MCGRATH, *Divine justice and divine equity in the controversy between Augustine and Julian of Eclanum*, "The Downside Review" 101 (1983), s. 312-319; M. LAMBERIGTS, *Julian of Aeclanum: A Plea for a Good Creator*, "Augustiniana" 38 (1988), s. 5-24; J. LÖSSL, "Te Apulia genuit" (c. Iul. imp. 6.18). *Some notes on the Birthplace of Julian of Eclanum*, "Revue des études augustiniennes" 44 (1998), s. 223-239; L. BARCLIFT, *In Controversy with Saint Augustine: Julian of Aeclanum on the Nature of Sin*, "Recherches de théologie ancienne et médiévale" 58 (1991), s. 5-20; CH. PIETRI, *Prosopographie de l'Italie chrétienne (313-604)*; I (A-K), Roma 1999, s. 1175-1186; J. LÖSSL, *Julian von Aeclanum. Studien zu seinem Leben, seinem Werk, seiner Lehre und ihrer Überlieferung*, Leiden – Boston – Köln 2001; M. LAMBERIGTS, *Recent Research into Pelagianism with Particular Emphasis on the Role of Julian of Aeclanum*, "Augustiniana" 52 (2002), s. 175-198; J. LÖSSL, *Julian of Aeclanum on Pain*, "Journal of Early Christian Studies" 10 (2002), s. 203-243; M.C. PENNACCHIO, *L'esegesi patristica di Osea nei secoli IV-V. Teodoro di*

lub: Ja). *Carmen* natomiast XXXI powstał pod wpływem śmierci syna św. Paulina i Terazji – Celsusa. Pieśń złożona jest z 316 dystychów elegijnych wielkiej klasy⁴³. Trudno jest ustalić datę jego powstania; należy umieścić go w latach od 393 do 408 roku, ale najprawdopodobniej został napisany w latach 393-401⁴⁴. We wszystkich tych *carmina* (za wyjątkiem pieśni VI ku czci św. Jana Chrzciciela, złożonej z 330 heksametrów, i za wyjątkiem pieśni VII-IX, które parafrazują Psalm 1, 2 i 136) św. Paulin wykorzystuje znane już, klasyczne rodzaje literackie stosowane w poezji: 1) propemptikon (od greckiego przymiotnika προεμπτικός = “towarzyszący”, od czasownika προπέμπω “towarzyszę”; tego rodzaju poezje pisane były, gdy ktoś udawał się w podróż i należało z tego powodu wyrazić smutek spowodowany rozłąką, względnie życzyć mu pomyślności na drogę), 2) epitalamium (pieśń weselna, pieśń napisana z okazji czyjegoś ślubu; od gr. ἐπί = “o”, “na temat” oraz θάλαμος = “komnata ślubna”), 3) konsolacja (pocieszenie kogoś smutnego), czy wspomniane już 4) *carmina natalicia*. Aczkolwiek Biskup Noli posługuje się tymi znanymi w poezji klasycznej rodzajami literackimi, to jednak wzbogaca je, nadając im głębokie treści chrześcijańskie.

Mopsuestia, Teodoreto di Ciro, Cirillo di Alessandria, Girolamo, Giuliano di Eclano [= “*Studia Ephemeridis «Augustinianum»*”, 81], Roma 2002; R. VILLEGAS MARÍN, *En polémica con Julián de Eclanum. Por una nueva lectura del Syllabus de gratia de Próspero de Aquitania*, “*Augustinianum*” 43 (2003), s. 81-124; A. NAZZARO (wyd.), *Giuliano d’Eclano e l’Hirpinia Christiana. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Mirabella Eclano, 4-6 giugno 2003*, Napoli 2004; A.U. SOMMER, *Das Ende der antiken Anthropologie als Bewährungsfall kontextualistischer Philosophiegeschichtsschreibung: Julian von Eclanum und Augustin von Hippo*, “*Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*” 57/1 (2005), s. 1-28; V. Grossi, *Giuliano d’Eclano*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Genova – Milano 2007, kol. 2309-2311; B. ALEXANDERSON, *Quelques idées sur le texte et l’interprétation des œuvres de Julien d’Éclane Expositio libri Iob et Tractatus prophetarum Osee, Iohel et Amos, avec des remarques sur le texte et l’interprétation des commentaires de Jérôme sur les Douze Prophètes*, Göteborg 2011.

⁴³ Por. A. DI BERARDINO, *La poesia cristiana*, w: TENZE (wyd.), *Patrologia*, III: *Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451). I Padri latini*, Casale Monferrato 1978, s. 287.

⁴⁴ Por. S. COSTANZA – C. RICCI, *Paolino di Nola*, kol. 3828.

Postać św. Pammachiusza

Św. Pammachiusz urodził się ok. 330 roku, a zmarł w 410 roku⁴⁵. Pochodził z arystokratycznej rodziny rzymskich patrycjuszów Furiuszy (*Gens Furia*), której członkowie piastowali wysokie urzędy państwowe w ciągu całego istnienia Republiki. Pierwszym z Furiuszy, który otrzymał urząd konsula Republiki Rzymskiej, był w 488 roku przed Chrystusem Sekstus Furiusz Medullin Fuzus (*Sextus Furius Medullinus Fusus*). Piastował on ten urząd wraz z konsulem Spuriuszem Naucjuszem Rutylem (*Spurius Nautius Rutilus*)⁴⁶. Najślawniejszym jednak z rodu Furiuszy był Marek Furiusz Kamillus (*Marcus Furius Camillus*; ok. 446 r. przed Chrystusem – 365 r. przed Chrystusem)⁴⁷, uważany za Drugiego Założyciela Rzymu,

⁴⁵ Tak krótko pisze o św. Pammachiuszu PALLADIUS, *Historia Lausiaca* 62, w: G.J.M. BARTELINK (wyd.), *Palladio. La storia Lausiaca* [= “Vite dei santi”, 2], s.l. 1974, s. 268-269: “Τούτων συγγενῆς Παμμαχίος ὀνόματι ἀπὸ ἀνθυπάτων ὁμοίως ἀποταξάμενος ἔζησε τὸν ἀριστον βίον, πάντα τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον τὸν μὲν ζῶν διασκορπίσας, τὸν δὲ τελευτῶν πτωχοῖς καταλείψας [...]” (podaję własne tłumaczenie tego tekstu: “Pewien ich krewny imieniem Pammachiusz, były prokonsul, także oddzielił się od świata i żył według [regu] najdoskonalszego życia. Za swego życia rozdał część swoich bogactw, a resztę w chwili śmierci pozostawił biednym”).

⁴⁶ Po raz pierwszy wspomina o nim dziejopisarz i krasomówca grecki Dionizjusz z Halikarnasu (60 przed Chr. – 7 po Chr.) w dziele “Starożytność rzymska”, mówiąc o roku 493 przed Chr., a następnie wspominając tzw. *Secessio plebis* – bunt ludowy, który miał miejsce w 494 roku przed Chr. (por. DIONYSIUS HALICARNASSEUS, *Antiquitates Romanarum* 8, 16). W 488 r. przed Chr. został wybrany na konsula wraz ze wspomnianym Sekstusem Furiuszem Medullinem Fuzusem. Miało to miejsce w roku, w którym Gnejusz Marcjusz Koriolan (*Gnaeus Marcius Coriolanus*) wiodł przeciwko Rzymowi wojsko Wolsków (*Volsci*; por. TITUS LIVIUS, *Ab Urbe condita* 2, 39).

⁴⁷ Odnosnie do Marka Furiusza Kamillusa zob. podstawowe źródła: TITUS LIVIUS, *Ab Urbe condita* 5, 10; 6, 4; PLUTARCHUS, *Vitae parallelae. Camillus* (3); POLYBIUS, *Historiae* 2, 18; EUTROPIUS, *Breviarium ab Urbe condita* 1, 20. Co do współczesnych opracowań dotyczących Marka Furiusza Kamillusa, por.: TH. MOMMSEN, *Römische Forschungen*, II, Berlin 1879, s. 113-152; O. HIRSCHFELD, *Zur Camillus-Legende* (1895), w: TENŻE, *Kleine Schriften*, Berlin 1913, s. 273 nn.; E. TÄUBLER, *Camillus und Sulla*, “Klio” 12 (1912), s. 219; E. BURCK, *Die Erzählungskunst des T. Livius*, Berlin 1934, s. 109 nn.; J. HUBAUX, *Rome et Véies, recherches sur la chronologie légendaire du Moyen Age romain* [= “Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l’Université de Liège”, 145], Paris 1958; A. MOMIGLIANO, *Secondo contributo alla storia degli studi classici* [= “Storia e letteratura”, 77], Roma 1960, s. 89 nn.; R.M. OGILVIE (wyd.), *A Commentary on Livy: Books 1-5*, Oxford 1965, s. 669-670; J. BAYET, *Appendice à l’édition de Tite Live, Histoire romaine*, V, Paris 1969, s. 93-170; J. HELLEGOUARC’H, *Le principat de Camille*, “Revue des Études Latines” 49 (1971), p. 112-132; J. GAGÉ, *La Némésis de Camille*, “Revue des Études Latines” 50 (1972), s. 111-138; G. DUMÉZIL, *Camillus: A Study of Indo-European Religion as Roman History*, University of California Press 1980; P. TRAVES, *Camillo, Marco Furio*,

któremu nadano także najwyższy tytuł Ojca Ojczyzny (*Pater Patriae*⁴⁸). Prawdopodobnie był on pierwszym Rzymianinem, który otrzymał ten tytuł.

Św. Pammachiusz w młodości uczęszczał w Rzymie do szkoły retoryki wraz ze św. Hieronimem i był jego przyjacielem. Po śmierci papieża Damazego⁴⁹

---

w: N.G. LEMPRIÈRE HAMMOND – H.H. SCULLARD (wyd.; wyd. włoskie: M. CARPITELLA), *Dizionario di antichità classiche di Oxford*, I, Roma 1981, s. 367-368; P. MARTIN, *L'idée de royauté à Rome, des origines au principat augustéen*, I, Clermont – Ferrand 1982, s. 360-382; G. DUMÉZIL, *Mythe et épopée*, III, Paris 1995, s. 1163-1271 i 1288-1310; W. EDER, *Furius* [I 13], w: *Der Neue Pauly*, IV, Stuttgart 1998, kol. 715-716; U. WALTER, *Marcus Furius Camillus – die schattenhafte Lichtgestalt*, w: K.-J. HÖLKESKAMP – E. STEIN-HÖLKESKAMP (wyd.), *Von Romulus zu Augustus. Große Gestalten der römischen Republik*, München 2000, s. 58-68; PH. AKAR, *Camille et la Concorde*, “Hypothèses” 5 (2002), s. 205-215; U. EIGLER, *Camillus*, w: P. VON MÖLLENDORFF – A. SIMONIS – L. SIMONIS (wyd.), *Historische Gestalten der Antike. Rezeption in Literatur, Kunst und Musik* [= “Der Neue Pauly. Supplemente”, 8], Stuttgart – Weimar 2013, kol. 241-246.

⁴⁸ Odnośnie do tytułu “Ojciec ojczyzny” (*Pater patriae*) por.: A. ALFÖLDI, *Der Vater des Vaterlandes im römischen Denken* [= “Reihe Libelli”, 261], Darmstadt 1971; J.P.V.D. BALSDON, *Pater patriae*, w: N.G. LEMPRIÈRE HAMMOND – H.H. SCULLARD (wyd.), s. 1590.

⁴⁹ Święty papież Damazy I urodził się około 305 roku w Rzymie lub w Guimarães w dzisiejszej Portugalii, a zmarł w Rzymie dnia 11 XII 384 roku. Jego pontyfikat rozpoczął się 1 X 366 roku i trwał do śmierci. Odnośnie do św. Damazego I por.: O. MARUCCHI, *Il primato di papa Damaso nella storia della sua famiglia*, Roma 1905; A. FERRUA, *Epigrammata Damasiana*, Città del Vaticano 1942; F.X. SEPELT, *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Mittel des zwanzigsten Jahrhunderts*, I: *Die Entfaltung der päpstlichen Machtstellung im frühen Mittelalter. Von Gregor dem Grossen bis zur Mitte des elften Jahrhunderts*, München 1955², s. 109-126; A. LIPPOLD, *Ursinus und Damasus*, “Historia” 14 (1965), s. 105-128; M.H. SHEPERD, *The Liturgical Reform of Damasus*, w: P. GRANFIELD – J.A. JUNGMANN, *Kyriakon. Festschrift für Johannes Quasten*, II, Münster 1970, s. 847-863; M. GREEN, *The Supporters of the Antipope Ursinus*, “Journal of Theological Studies” 22 (1971), s. 531-538; J. TAYLOR, *St. Basil the Great and Pope Damasus*, “Downside Review” 91 (1973), s. 183-203, 261-274; P. NAUTIN, *Le premier échange épistolaire entre Jérôme et Damase: lettres réelles ou fictives?*, “Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 30 (1983), s. 331-334; R.E. REYNOLDS, *An early Medieval Mass Fantasy: The Correspondence of Pope Damasus and St Jerome on a Nicene Canon*, w: P. LINEHAN (wyd.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law, Cambridge, 23-27 July 1984*, Città del Vaticano 1988, s. 73-89; C. CARLETTI, *Damaso I*, w: M. BRAY (wyd.), *Enciclopedia dei Papi*, I, Roma 2000, s. 349-372; L. GRIG, *Portraits, Pontiffs and the Christianization of Fourth-Century Rome*, “Papers of the British School at Rome” 72 (2004), s. 203-230; CH. PIETRI – M. GHILARDI, *Damaso*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, I, Genova – Milano 2006, kol. 1325-1329; U. REUTTER, *Damasus, Bischof von Rom (366-384). Leben und Werk* [= “Studien und Texte zu Antike und Christentum”, 55], Tübingen 2009; M. LÖX, *Monumenta sanctorum. Rom und Mailand als Zentren des frühen Christentums: Märtyrerkult und Kirchenbau unter den Bischöfen Damasus und Ambrosius*, Wiesbaden 2013; A. ASTE, (wyd.), *Gli epigrammi di papa Damaso I* [= “Collana Università & Ricerca”], Tricase (LE) 2014; D. TROUT (wyd.), *Damasus of Rome: The Epigraphic*

(† 11 XII 384 r.), gdy Hieronim był zmuszony opuścić Rzym (mniej więcej na wiosnę w roku 385), Pammachiusz poślubił Paulinę, drugą córkę rzymskiej matrony i arystokratki – św. Pauli⁵⁰, umiłowanej córki duchowej św. Hieronima.

Poetry, Oxford 2015.

⁵⁰ Odnosnie do św. Pauli i jej córek oraz monastycyzmu żeńskiego, który zapoczątkował wśród rzymskich arystokratek św. Hieronim, por.: P. ANTIN, *Le monachisme selon saint Jérôme*, w: *Mélanges bénédictins publiés à l'occasion du XIVe centenaire de la morte de S. Benoît par les moines de l'Abbaye de S. Jérôme de Rome*, Abbaye de S. Wandrille 1947, s. 71-118; A. ARJAVA, *Jerome and women*, "Arctos. Acta philologica Fennica" 23 (1989), s. 5-18; D. BALBONI, *Fabiola*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, V, Roma 1983, kol. 431; A. BRUNOT, *Sainte Paule et Sainte Eustochium*, "Jérusalem" 30 (1964), s. 259-264; E. BURKE, *St. Jerome as a Spiritual Director*, w: *A Monument to St. Jerome*, New York 1952, s. 145-169; F. CARAFFA, *Eustochio*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, V, Roma 1983, kol. 302-304; H. CECCHETTI, "Hieronymus ab Aventino in Bethlehemiticum coenobium" da un libro di prossima pubblicazione: "San Girolamo e lo studio delle Divine Scritture", "Latinitas" 11 (1963), s. 4; B. DEGÓRSKI, *Opaci okresu Teodozjańskiego*, "Dissertationes Paulinorum" 9 (1996), s. 5-51 (szczególnie strony: 15-24; 31-33); TENŽE, *L'"abate" come pastore in epoca teodosiana*, w: *Vescovi e pastori in epoca teodosiana. In occasione del XVI centenario della consacrazione episcopale di S. Agostino, 396-1996. XXV Incontro di studiosi dell'antichità cristiana. Roma, 8-11 maggio 1996* [= "Studia Ephemeridis Augustinianum", 58], I, Roma 1997, s. 91-120 (szczególnie strony: 98-103; 107-109); TENŽE, *Korzenie duchowości paulińskiej. Pierwsi mnisi egipscy*, w: J.A. NALASKOWSKI – A. NAPIÓRKOWSKI (wyd.), *W poszukiwaniu duchowości paulińskiej. Studium historyczno-teologiczne*, Kraków 1999, s. 11-65 (szczególnie strony: 49-62); TENŽE, *Najstarszy monastycyzm żeński*, s. 5-59; B. DEGÓRSKI, *Św. Hieronim. Listy do Eustochium. Listy 22, 31, 108* [= "Źródła monastyczne", 33], Tyniec – Kraków 2004 (*passim*); G. DEL TON, *Paola di Roma*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, X, Roma 1982, kol. 123-136; G.D. GORDINI, *Forme di vita ascetica a Roma nel IV secolo*, "Scrinium Theologicum" 1 (1953), s. 7-57; TENŽE, *Origine e sviluppo del monachesimo a Roma*, "Gregorianum" 37 (1956), s. 220-260; TENŽE, *Il monachesimo romano in Palestina nel IV secolo*, w: *Saint Martin et son temps* [= "Studia Anselmiana", 46], Roma 1961, 85-107; TENŽE, *Marcella di Roma*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, VIII, Roma 1967, kol. 644-645; TENŽE, *L'opposizione al monachesimo a Roma nel IV secolo*, w: *Dalla Chiesa antica alla Chiesa moderna* [= "Miscellanea Historiae Pontificiae"], Roma 1983, s. 19-35; J. GÓRNY, *Udział wspólnot monastycznych w rozwoju życia intelektualnego i ascetycznego Kościoła na przełomie IV-V wieku w świetle pism św. Hieronima*, "Studia Warmińskie" 18 (1981), s. 537-578; I. GREGO, *Betlemme, dolce patria mia!*, "Bibbia e Oriente" 22 (1980), s. 63-84; L. GUTIERREZ, *El monaquismo romano y San Jerónimo*, "Communio" 4 (1971), s. 49-78; TENŽE, *St Jerome and roman Monasticism. A historical Study on his spiritual Influence*, "Philippiniana sacra" 10 (1975), s. 256-307; P. LAURENCE, *Jérôme et l'ancilla Christi: servitude et liberté*, "Augustinianum" 37 (1997), s. 411-429; TENŽE, *Jérôme et le nouveau modèle féminin* [= "Études Augustiniennes"], Paris 1997; TENŽE, *Les représentations de la "domina" chez Jérôme*, "Recherches de science religieuse" 85 (1997), s. 41-55; TENŽE, *Rome et Jérôme: des amours contrariées*, "Revue bénédictine" 107 (1997), s. 227-249; TENŽE, *Jérôme et les "puellae": un vocabulaire*

Pammachiusz był pierwszym senatorem rzymskim, który stał się mnichem. W rzeczy bowiem samej, gdy w roku 397 jego żona Paulina⁵¹ zmarła przy porodzie, Pammachiusz został mnichem⁵² i zaczął poświęcać się działalności charytatywnej. Między innymi wraz ze św. Fabiolą

---

connoté, "Revista Agustiniana" 38 (1977), s. 1039-1063; TENŹE, *Ivresse et luxure féminines: les sources de Jérôme*, "Latomus" 57 (1988), s. 885-899; TENŹE, *Jérôme, la culture grecques et les femmes*, w: B. POUDERON – J. DORÉ (wyd.), *Les apologistes chrétiens et la culture grecque* [= "Théologie historique", 105], Paris 1998, s. 315-331; TENŹE, *L'implication des femmes dans l'hérésie: le jugement de saint Jérôme*, "Revue des Études Augustiniennes" 44 (1998), s. 241-267; R. METZ, *La consécration des vierges dans l'église romaine*, Paris 1954; L. MIRRI, *La vita ascetica femminile in san Girolamo* [= "diss. Pontificia Università San Tommaso d'Aquino"], Roma 1992; TAŹE, *Il matrimonio in san Girolamo*, "Vox Patrum" 16 (1996), s. 365-378; TAŹE, *La dolcezza nella lotta. Donne e asceti secondo Girolamo* [= "Spiritualità occidentale"], Bose – Magnano 1996; TAŹE, *La verginità nel mistero di Maria in San Girolamo*, w: E.A. LIVINGSTONE (wyd.), *Studia Patristica*, XXXIII, Leuven 1997, s. 325-344; TAŹE, *La teologia dello status monasticus in S. Girolamo*, w: *Il monachesimo occidentale dalle origini alla Regula Magistri. XXVI Incontro di studiosi dell'antichità cristiana, Roma, 8-10 maggio 1997* [= "Studia Ephemeridis Augustinianum", 62], Roma 1998, s. 267-289; TAŹE, *La preghiera delle eremite del deserto*, w: *La preghiera nel tardo antico. Dalle origini ad Agostino. XXVII Incontro di studiosi dell'antichità cristiana, Roma, 7-9 maggio 1998* [= "Studia Ephemeridis Augustinianum", 66], Roma 1999, s. 591-624; TAŹE, *Rapporto tra continenza e matrimonio in S. Girolamo*, "Vox Patrum" 19 (1999), s. 303-322; TAŹE, *Girolamo e l'asceti femminile: dialogo spirituale e santità*, w: G. MATTEUZZI (wyd.), *La relazione uomo-donna in una prospettiva spirituale. Un percorso storico* [= "Quaderni di San Sigismondo", 1], Bologna 2000, s. 13-23; M. SANCHEZ – M. DEL MAR, *La visión de la mujer en San Jerónimo a través de su correspondencia*, w: E. GARRIDO GONZÁLEZ (wyd.), *La mujer en el mundo antiguo. Actas de las quintas jornadas de investigación interdisciplinaria organizada por el Seminario de Estudios de la Mujer. Universidad Autónoma de Madrid*, Madrid 1986, s. 315-321.

⁵¹ Do Pauliny por. HIERONYMUS, *Epistula* 77, 10, CSEL [= *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*] 55, 47; tamże, 66, 1-3, CSEL 54, 648-650. Por. także L. MIRRI, *La dolcezza nella lotta*, dz. cyt., s. 97-98.

⁵² Por. HIERONYMUS, *Epistula* 66, 4, CSEL 54, 651-652.

z Rzymu⁵³ założył schronisko w Porcie Rzymu (*Portus*)⁵⁴, przy ujściu

⁵³ Nie znamy daty urodzenia św. Fabioli. Zmarła w Rzymie 27 grudnia 399 roku. Była szlachetnie urodzoną matroną rzymską i chrześcijanką. Należała do grupy chrześcijańskich arystokratek rzymskich, którymi opiekował się duchowo św. Hieronim, a które pod jego wpływem postanowiły wieść życie ascetyczno-mnisze nacechowane spełnianiem uczynków miłosierdzia względem biednych i potrzebujących (por. L. MIRRI, *La vita ascetica femminile in san Girolamo, passim*; TAŽE, *La dolcezza nella lotta, passim*). W 400 r. opisał pośmiertnie jej żywot św. Hieronim w *Epistula 77* do jej krewnego – Oceana. Fabiola należała do sławnego rodu patrycjuszów – *Gens Fabia*. W bardzo młodym wieku wyszła za mąż za człowieka, z którym wkrótce wzięła rozwód. Zgadzało się to z wymogami prawa rzymskiego, ale sprzeciwiało się nakazom prawa kościelnego. Gdy pierwszy jej mąż umarł, powtórnie wyszła za mąż. Gdy natomiast w wigilię Wielkanocy następnego roku także i ten małżonek umarł, Fabiola dokonała publicznej pokuty: odziana w wór pokutny przybyła do Bazyliki Laterańskiej, gdzie rozgrzeszenia udzielił jej święty papież Syrycjusz. Od tego czasu Fabiola poświęciła się opiece nad chorymi, ubogimi i pielgrzymami, zakładając dla nich wspomniany szpital-hospicjum, który był pierwszą tego rodzaju instytucją w Rzymie. Sama św. Fabiola im usługiwała. W 395 r. wyjechała do Betlejem, aby spotkać się z przebywającym tam kierownikiem duchowym – św. Hieronimem. Zamieszkała w klasztorze założonym przez św. Paulę, wiodąc życie mnisze i zgłębiając Pismo święte. Po dotyczącym nauki Orygenesisa nieporozumieniu św. Hieronima z biskupem Jerozolimy Janem († 417 r.; por. HIERONYMUS, *Contra Iohannem Hierosolymitanum*), św. Fabiola powróciła do Rzymu. Powodem jej wyjazdu było także zagrożenie inwazją ze strony barbarzyńskich Hunów. Fabiola Pozostała jednak nadal w kontakcie listownym ze swym mistrzem – św. Hieronimem. Odnośnie do Fabioli por. HIERONYMUS, *Epistula 77*, 1-12, CSEL 55, 38-49. Por. także L. MIRRI, *La dolcezza nella lotta*, s. 125-128.

⁵⁴ Port (*Portus*) był portem starożytnego Rzymu i miastem położonym na prawym brzegu Tybru, na północ od Ostii (*Ostia Tiberina*) i rozciągającym się wzdłuż wybrzeża morza Tyrreńskiego. Dzisiaj znajduje się na obszarze gminy Fiumicino. W czasach św. Pammachiusza i św. Fabioli Port uzyskał samowystarczalność i status *municipium* (gminy; *municipium*). Stało się to za cesarza Konstantyna Wielkiego. Miasto otrzymało wówczas nazwę *Civitas Flavia Constantiniana Portuensis*, wcześniej zaś nazywało się “Port Ostii” (*Portus Ostiae*) lub “Port Augusta” (*Portus Augusti*). W tym to czasie miasto zostało opasane murami obronnymi. Niestety, najstarsza część Portu, założona przez cesarza Klaudiusza, została pokryta w IV wieku piaskiem, a na 408 r. Port został zburzony przez Alaryka. Podobny los spotkał go w 455 r. podczas najazdu Wandalów za Genzeryka. Niemniej jednak, podniósł się z upadku, jak przedstawia to Kasjodor. Na początku VI wieku Prokopiusz z Cezarei opisuje Port jako miasto w rozkwicie. Jego wspaniałość nie trwała jednak długo, gdyż w 537 r., podczas najazdu Ostrogotów pod wodzą Witigesy, zostało ponownie zniszczone i ostatecznie upadło. Na temat starożytnego Portu Rzymu por.: I. BALDASSARRE – I. BRAGANTINI – C. MORSELLI, *Necropoli di Porto. Isola Sacra*, Roma 1996; S. NESI, *Il Comandante Nesi: un «Alcione» dalle ali spezzate*, Milano 2004; S. KEAY – M. MILLETT – L. PAROLI – K. STRUTT (wyd.), *Portus. An archaeological survey of the Port of Imperial Rome* [= “Archaeological Monographs of the British School at Rome, 15], London 2005; L. DI DOMENICANTONIO, *Portus*, Milano 2008; G. EARL – K. MARTÍNEZ – T. MALZBENDER, *Archaeological Applications of Polynomial Texture Mapping: Analysis, Conservation and Representation*, “Journal of Archaeological Science” 30 (2010), s. 1-11; S. KEAY – L. PAROLI (wyd.), *Portus and its Hinterland: Recent Archaeological Research*

Tybru⁵⁵. Dom ten przyjmował bezpłatnie biednych pielgrzymów i chorych. Było to tzw. ksenodochium (łacińskie *xenodochium*; od greckiego: τὸ ξενοδοχεῖον, utworzonego od rzeczownika męskiego drugiej deklinacji: ὁ ξένος = “obcy”, “gość” i od rzeczownika nijakiego drugiej deklinacji: τὸ δοχεῖον = “pomieszczenie”, “magazyn”⁵⁶), coś w rodzaju połączenia dzisiejszego domu pielgrzyma (darmowego) z przytułkiem dla biedaków i ze szpitalikiem⁵⁷.

W roku 398 św. Pammachiusz zbudował bazylikę pod wezwaniem Świętych Jana i Pawła w rzymskiej dzielnicy Celio (początkowo zwaną *titulus Byzantii* lub *Pammachii*)⁵⁸. Bazylika ta stała na terenie mieszkania jego rodziny, w którym już od końca I wieku znajdował się *domus ecclesiae* (do dzisiaj jest to widoczne w podziemiach kościoła)⁵⁹.

[= “Archaeological Monographs of the British School at Rome”, 18], London 2011; S. KEAY – G. BOETTO (wyd.), *Portus, Ostia and the Ports of the Roman Mediterranean*, w: E. FENTRESS ET ALII (wyd), *XVII Conference of the Associazione Internazionale di Archeologia Classica (AIAC) (Rome 2008)*, “Bollettino di Archeologia Online. Volume speciale”, Roma 2011; S. KEAY, *Portus and the Alexandrian Grain Trade Revisited*, w: E. FENTRESS ET ALII (wyd), *XVII Conference of the Associazione Internazionale di Archeologia Classica (AIAC) (Rome 2008)*, “Bollettino di Archeologia Online. Volume speciale”, Roma 2011; S. KEAY (wyd.), *Rome, Portus and the Mediterranean* [= “Archaeological Monographs of the British School at Rome, 21], London 2012; S. KEAY – G. EARL – F. FELICI – P. COPELAND – R. CASCINO – S. KAY – C. TRIANTAFILLOU, *Interim report on an enigmatic new Trajanic building at Portus*, “Journal of Roman Archaeology” 25 (2012), s. 486-512; S. KEAY – R. CASCINO, *Integrated approaches to the archaeology of Portus*, w: H. PORFYRIOU – L. GENOVESE (wyd.), *Water shapes. Strategie di valorizzazione del patrimonio culturale legato all’acqua*, Roma 2012, s. 131-148.

⁵⁵ Por. HIERONYMUS, *Epistula 77*, 6. 10, CSEL 55, 42-44. 47. Por. także L. MIRRI, *La dolcezza nella lotta*, s. 127.

⁵⁶ Por. H.G. LIDDELL – R. SCOTT, *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir H.S. Jones, with the assistance of R. McKenzie, Oxford 1940.

⁵⁷ Por. Odnośnie do praw dotyczących ksenodochium, por. IUSTINIANUS, *Codex* 1. 2. 15. 1; TENŻE, *Novellae* 120. 1.

⁵⁸ Por. A. POLLASTRI, *Pammachio*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova – Milano 2008, kol. 3789. O bazylice *titulus Byzantii* lub *Pammachii* po raz pierwszy wspominają akta synodu rzymskiego z 499 roku.

⁵⁹ Odnośnie do tej bazyliki por.: M. ARMELLINI, *Le Chiese di Roma, dalle loro origini sino al secolo XVI*, Roma 1887, s. 276-281; G. DI SAN STANISLAO, *La Casa Celimontana dei SS. Martiri Giovanni e Paolo*, Roma 1894; S. DELL’ADDOLORATA, *La Basilica Celimontana dei Santi Giovanni e Paolo*, Roma 1930; ISTITUTO DI STUDI ROMANI, *SS. Giovanni e Paolo al Celio* [= “Chiese di Roma, cenni religiosi, storici, artistici”, 70], Roma 1956; A. PRANDI – G. FERRARI, *The Basilica of Saints John and Paul on the Caelian Hill: After the Restorations and Archaeological Explorations Promoted by His Eminence, Francis Cardinal Spellman, Archbishop of New York and Cardinal Titular of the Basilica*, Roma 1958; G.A. DE SANCTIS, *I Santi Giovanni e Paolo, martiri celimontani*, Isola del

Posilek dla biednych przygotowany przez św. Pammachiusza

Przejdźmy teraz do zasadniczej części artykułu dotyczącej listu św. Paulina do św. Pammachiusza. W liście tym Biskup Noli wychwala Senatora-Mnicha za jego dobroczynność i miłosierdzie względem biednych i potrzebujących, dla których tenże Pammachiusz zorganizował wspaniały posiłek w Konstantyńskiej Bazylice św. Piotra w Rzymie. Zamieszczony przy tej okazji opis nieistniejącej już dzisiaj Bazyliki jest źródłem cennych informacji o jej wyglądzie.

Poniżej zamieszczamy interesujący nas fragment listu.

11. W świątyni Apostoła zgromadziłeś tłum ubogich, opiekunów dusz naszych, którzy w całym Rzymie zdobywają jałmużny. Ja sam sycę się wspaniałym widowiskiem tak wielkiego Twojego dzieła. Zdaje mi się, że widzę, jak całe pobożne gromady ludu godnego pożałowania, owi ludzie żywieni przez miłość Bożą, napływają tyloma szeregami do wnętrza wspaniałej bazyliki chwalebego Piotra przez ową czcigodną bramę główną, śmiejącą się z daleka lazurowym frontem tak, że cała przestrzeń: wewnątrz bazyliki, przed bramami atrium i równy teren przed stopniami – była ściśle zapełniona. Widzę, jak zgromadzonych umieszczono przy oddzielnych stołach, a wszyscy są nasyceni obfitym pokarmem [...]. 13. Jak wielką sprawiłeś radość samemu Apostołowi, gdy całą jego bazylikę zapełniłeś gęstym tłumem biedaków. Stali oni tam, gdzie pod wysokim dachem wspaniała bazylika rozciąga się poniżej centralnego sklepienia i połyskując z dala od grobu Apostoła ściąga ku sobie oczy wchodzących i raduje ich serca; czy też tam, gdzie pod tym samym ogromnym pułapem rozciąga swe ramiona z podwójnym portykiem po obu stronach; czy też, gdzie jaśniejące atrium jest

---

Liri 1962; W. BUCHOWIECKI, *Handbuch der Kirchen Roms. Der römische Sakralbau in Geschichte und Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart*, II, Wien 1970, s. 125-154; B.M. MARGARUCCI ITALIANI, *Il titolo di Pammachio, Santi Giovanni e Paolo*, Roma 1985; I. DELLA PORTELLA, *Das unterirdische Rom – Katakomben, Bäder, Tempel. Könemann*, Köln 2000, s. 198-205 i 271; L. ZEPPEGNO – R. MATTONELLI, *Le chiese di Roma* [= “Quest’Italia. Collana di storia, arte e folclore”, 2], Roma 1985⁴, s. 71-73; A. ENGLER, *Case romane e Antiquarium: sotto la Basilica dei SS. Giovanni e Paolo al Celio: guida breve*, Roma 2004; H. BRANDENBURG, *Die frühchristlichen Kirchen in Rom vom 4. bis zum 7. Jahrhundert*, Regensburg 2013, s. 164 nn. oraz 323-324; A. ENGLER – M.G. FILETICI – P. PALAZZO – C. PAVOLINI – R. SANTOLINI (wyd.), *Caelius II. Pars Inferior. Le Case Romane sotto la Basilica dei Ss. Giovanni e Paolo* [= “Palinsesti Romani”, 2], Roma 2015; H.G. WEHRENS, *Rom – Die christlichen Sakralbauten vom 4. bis zum 9. Jahrhundert – Ein Vademecum*, Freiburg 2016, s. 189-194.

wtopione w rozciągający się przed nim przedsiónek, gdzie kopuła pokryta mocnym spiżem przyozdabia i ocienia fontannę, z której wypływa woda służąca naszym rękóm i twarzy⁶⁰, oraz otacza wytryskujące wody czterema kolumnami nie bez mistycznego sensu. Taka ozdoba przystoi wejściu do kościoła, by dokonujące się wewnątrz misterium zbawienia zaznaczało się zewnątrz okazałą budowlą. [...].

15. Rzymie, mógłbyś się nie lękać owych srogich gróźb Apokalipsy (por. Ap 17, 1 – 19, 10), gdyby zawsze takie igrzyska wydawali twoi senatorowie. Wówczas arystokracja twoja byłaby arystokracją prawdziwą. [...].

16. Błogosławiony jesteś, żeś nie poszedł za taką radą i że zdobywasz pochwały nie w kole szyderców, w miejscu zagłady (por. Ps 1, 1), lecz w przybytku Apostoła i w zgromadzeniu Kościoła, to jest, w teatrze Chrystusa, gdzie widzowie na ławkach się nie burzą, lecz błogosławią i gdzie sam Bóg się przygląda, tam organizujesz igrzyska dla Kościoła, i nie ubiegasz się na arenie o próżną sławę, lecz raczej o wieczną chwałę. Nabywasz nie gladiatorów i zwierzęta, lecz starasz się o środki, którymi mógłbyś zgładzić rzeczywistych gladiatorów, to jest władców tych ciemności, i pokonać prawdziwe bestie, to jest wszelką moc diabła i bezkarnie postawiwszy stopę deptać lwa i smoka (por. Ps 91[90], 13) [...]⁶¹.

⁶⁰ Na użytek chrześcijan pośrodku atrium bazyliki znajdował się zbiornik wody (*Cantharus*) lub fontanna. Przed wejściem do świątyni wierni obmywali twarze i ręce.

⁶¹ PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 11. 13. 15-16, CSEL 29, 92-97 (tłum. polskie: L. MAŁUNOWICZÓWNA [wyd.], *Antologia listu starochrześcijańskiego. I.: Listy z dziedziny kierownictwa duchowego* [= "Komisja Badań nad Antykiem Chrześcijańskim" 2.: *Starożytne teksty chrześcijańskie*], Lublin 1978, s. 114-120): 11. "Itaque patronos animarum nostrarum pauperes, qui tota Roma stipem meritant, multitudinem in aula apostoli congregasti. Pulchro equidem tanti operis tui spectaculo pascor. Videre enim mihi videor tota illa religiosa miserandae plebis examina, illos pietatis divinae alumnos tantis influere penitus agminibus in amplissimam gloriosi Petri basilicam per illam venerabilem regiam cerula eminus fronte ridentem, ut tota et intra basilicam et pro ianuis atrii et pro gradibus campi spatia coartentur. Video congregatos ita distincte per accubitus ordinari et profluis omnes saturari cibis [...]. 13. Quanto ipsum apostolum adtollebas gaudio, cum totam eius basilicam densis inopum coetibus stipavisses, vel qua sub alto sui culminis mediis ampla laquearibus longum patet et apostolico eminus solio coruscans ingredientium lumina stringit et corda laetificat, vel qua sub eadem mole tectorum geminis utrimque porticibus latera diffundit, quave praetento, nitens atrium, fusa vestibulo est, ubi cantharum ministra manibus et oribus nostris fluentem ructantem fastigatus solido aere tholus ornat et inumbrat, non sine mystica specie quattuor columnis salientes aquas ambiens. Decet enim ingressum ecclesiae talis ornatus, ut quod intus mysterio salutari geritur spectabili pro foribus opere signetur. [...]. 15. Pteras, Roma, illas intentas in apocalypsi minas non timere, si talia semper ederent munera senatores tui. [...]. 16. Beatus, qui non adisti in tale consilium nec in cathedra pestilentiae, sed in apostoli sede et in ecclesiae coetu id est Christi teatro non se-

Jak widzimy w przytoczonym powyżej tekście, Pammachiusz przygotował ucztę dla biedaków Rzymu nie gdzie indziej, lecz w jednym z najważniejszych miejsc dla chrześcijan jako takich, a dla chrześcijan Wiecznego Miast w szczególności: “W świątyni [dosłownie: w auli, w sali] Apostoła”⁶², to znaczy: w Bazylice św. Piotra na Watykanie, wzniesionej przez cesarza Konstantyna Wielkiego nad grobem Księcia Apostołów.

W rzeczy bowiem samej, polityka cesarza Konstantyna Wielkiego i Licyniusza, zapoczątkowana “Edyktem Mediolańskim” z 313 roku, dała chrześcijanom wolność kultu i uznała ich religię za *religio licita*, to znaczy: mającą prawa państwowe w Cesarstwie Rzymskim. Podczas pierwszego soboru powszechnego w Nicei w 325 r. Konstantyn jawi się już jako “król równy apostołom” (po grecku: ὁ βασιλεὺς ἰσαπόστολος), chociaż w tym czasie był jeszcze tylko katechumenem – chrzest przyjmie w Nikomedii dopiero na łożu śmierci w 337 r. i to z rąk tamtejszego biskupa Euzebiusza z Nikomedii, znanego przywódcy arian.

Jeszcze jako katechumen Konstantyn rozpoczął budowanie okazałych świątyń chrześcijańskich w miejscach najbardziej drogich wyznawcom Chrystusa – w Palestynie i w Rzymie. Najstarszą bazyliką przez niego wzniesioną była bazylika św. Jana na Lateranie. Niemniej jednak najbardziej znaną i największą jest niewątpliwie bazylika św. Piotra na Watykanie: miała ona 119 m długości, 63 szerokości i 37 m. wysokości. Została wzniesiona nad miejscem pochówku św. Piotra Apostoła. Wcześniej (od II do IV w.) nad grobem Księcia Apostołów wznosiła się mała świątynia (*memoria*) postawiona przez pierwszych chrześcijan na obrzeżach cyrku Gajusza Nerona (*circus Gai et Neronis*), u stóp wzgórza Watykanu⁶³.

Nie znamy dokładnie chronologii budowy pierwszej bazyliki watykańskiej. *Liber Pontificalis* podaje, iż wzniesiona została przez Konstantyna I zwanego “Wielkim” za pontyfikatu papieża Sylwestra I (314-335)⁶⁴.

ditiosis sed benedicientibus cuneis deo ipso spectatore laudaris, ecclesiae munerarius, non harenae nec inanis gloriae sed aeternae laudis ambitor. Non gladiatores nec belvas emis, sed quibus veros bestias hoc est omnem zabuli virtutem superes et presso inpune vestigio conculces leonem et draconem”.

⁶² PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 11, CSEL 29, 92: “[...] in aula apostoli congregasti”.

⁶³ Por. M. GHILARDI, *Vaticano*, w: A. Di BERARDINO (wyd.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, III, Genova – Milano 2008, kol. 5550.

⁶⁴ Por. *Liber Pontificalis (Pars prior)* 34, 16, w: TH. MOMMSEN (wyd.), *Gestorum Pontificum Romanorum Liber Pontificalis* [= “Monumenta Germaniae Historica”], Berolini 1898, s. 56-57: “Eodem tempore Augustus Constantinus fecit ex rogatu Silvestri episcopi basilicam beato Petro apostolo [...]”.

Prawdopodobnie prace nad jej budową zaczęły się pomiędzy 319 a 326 rokiem, a zakończyły się zasadniczo do roku 333. Nie jest jednak wykluczone, iż jakieś prace wykończeniowe mogły się przeciągnąć poza datę śmierci św. Sylwestra (335 r.), czy nawet samego cesarza Konstantyna Wielkiego (337 r.)⁶⁵.

W celu wybudowania bazyliki Konstantyn Wielki, wspomagany prawdopodobnie przez papieża Sylwestra, wyburzył wielkim kosztem prawie wszystkie pogańskie mauzolea i groby na cmentarzu, który do tej pory jeszcze funkcjonował, naruszając w ten sposób obowiązujące prawa i zwyczaje zarówno świeckie, jak i religijne. Tego rodzaju zachowanie Cesarza usprawiedliwiał jednak fakt istnienia autentycznego grobu Księcia Apostołów⁶⁶. Informację na ten temat przekazał po raz pierwszy Euzebiusz z Cezarei, opierając się na starożytnej tradycji i powołując na świadectwo duchownego imieniem Gajusz⁶⁷:

[...] za czasów Nerona właśnie w Rzymie Paweł został ścięty, a Piotr ukrzyżowany. Imię Piotra i Pawła, które zachowało się do naszych czasów na ich grobach, znajdujących się w Rzymie, świadczy o prawdziwości tej historii. Poświadcza to także pewien mąż duchowny imieniem Gajusz, który żył za czasów Zefiryna, biskupa Rzymu. On to, rozprawiając w swych pismach z Proklusem, przywódcą sekty Frygijczyków⁶⁸, mówi o miejscach, które strzegą świętych szczątków tychże apostołów: “Jestem w stanie pokazać trofea apostołów. Idąc bowiem na Watykan lub wzdłuż drogi Ostyjskiej, znajdziesz tam trofea tych, którzy założyli ten Kościół”⁶⁹.

Plac więc, na którym Konstantyn wybudował bazylikę i gdzie dzisiaj stoi obecna bazylika watykańska, uważany był od początku za miejsce pogrzebania św. Piotra Apostoła, ukrzyżowanego właśnie w pobliskich

⁶⁵ Por. L. ZEPPEGNO – R. MATTONELLI, *Le chiese di Roma*, s. 12-14.

⁶⁶ Por. LA FABBRICA DI SAN PIETRO IN VATICANO, *Su questa pietra, catalogo della mostra*, Città del Vaticano 2000, *passim*.

⁶⁷ Był to teolog rzymski, który za czasów papieża św. Zefiryna (198-217) napisał dzieło przeciwko montanistom, zatytułowane “Dialog z montanistą Proklusem”. Do naszych czasów zachowały się tylko nieliczne urywki przytaczane w “Historii kościelnej” Euzebiusza z Cezarei (por. EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Historia ecclesiastica* III 28, 1-2; III 31, 4; VI 20, 3). Wiadomość o Gajusie podaje Focjusz (Φώτιος; por. PHOTIUS, *Bibliotheca* 98).

⁶⁸ Byli to montaniści. Nazywano ich także “katafrygijczykami”; obie nazwy pochodzą od miejsca pojawienia się ich błędnej nauki.

⁶⁹ EUSEBIUS CAESARIENSIS, *Historia ecclesiastica* II 25, 5-7.

ogrodach Nerona (*Horti Neroniani*)⁷⁰.

Konstantyńską bazylikę jako taką otaczał od frontu duży, poczwórny portyk pod gołym niebem, udokumentowany w roku 397, a więc wybudowany prawdopodobnie już trochę później po skończeniu właściwej bazyliki. Prowadziły doń duże, szerokie schody⁷¹. Na pewno to właśnie wejście miał na myśli św. Paulin, pisząc:

„Zdaje mi się, że widzę, jak całe pobożne gromady ludu godnego pożałowania, owi ludzie żywieni przez miłość Bożą, napływają tyloma szeregi do wnętrza wspaniałej bazyliki chwalebego Piotra przez ową czcigodną bramę główną, śmiejącą się z daleka lazurowym frontem tak, że cała przestrzeń: wewnątrz bazyliki, przed bramami atrium i równy teren przed stopniami – była ściśle zapełniona”⁷².

Rzesze rzymskich biedaków wchodziły do wnętrza bazyliki przez bramę główną, której fronton, jak czytamy w powyższym tekście, miał kolor lazurowy. Samą natomiast bazylikę poprzedzało atrium. Wchodziło się do niego przez bramy, do których wiodły stopnie schodów. Św. Paulin usadowił biesiadników przy wielu stołach i cała bazylika Księcia Apostołów zapełniła się “gęstym tłumem biedaków”. Duża ich część siedziała “pod wysokim dachem” bazyliki “poniżej centralnego sklepienia”, a więc w bezpośredniej bliskości grobu św. Apostoła Piotra. Inni zaś biesiadnicy rozmieszczeni byli tam, gdzie bazylika “pod tym samym ogromnym pułapem rozciąga swe ramiona z podwójnym portykiem po obu stronach; czy też [tam], gdzie [znajduje się] jaśniejsze atrium”. To zaś atrium “jest wtopione w rozciągający się przed nim przedsionek, gdzie kopuła pokryta mocnym spizem przyozdabia i ocienia fontannę, z której wypływa woda służąca naszym rękom i twarzy, oraz otacza wytryskujące wody czterema kolumnami nie bez mistycznego sensu”.

Bazylika watykańska miała 120 metrów długości i podzielona była na pięć naw, między którymi stały wysokie kolumny o kapitelach korync-

---

⁷⁰ Por. L. BIANCHI, *Ad limina Petri: spazio e memoria della Roma cristiana* [= “Saggi. Arti e lettere”], Roma 1999, *passim*; M. GHILARDI, *Vaticano*, kol. 5550.

⁷¹ Por. P. TESTINI, *Le catacombe e gli antichi cimiteri Cristiani in Roma* [= “Roma cristiana”, 2], Bologna 1966, s. 101-105.

⁷² PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 11, CSEL 29, 93 (tłum. polskie: L. MAŁUNOWICZÓWNA [wyd.]): “Videre enim mihi videor tota illa religiosa miserandae plebis examina, illos pietatis divinae alumnos tantis influere penitus agminibus in amplissimam gloriosi Petri basilicam per illam venerabilem regiam cerula eminus fronte ridentem, ut tota et intra basilicam et pro ianuis atrii et pro gradibus campi spatia coartentur”.

kich. Fronton bazyliki św. Piotra, w którym umieszczone były trzy bramy, umożliwiał wejście do atrium o czterech ramionach portyków. Atrium było tak piękne, iż nazywano je “Rajem” (*Paradisus*). Pośrodku atrium znajdowała się, jak czytamy w powyższym tekście, fontanna. Wykonana ona była z brązu w kształcie szyszki o wysokości czterech metrów. Nad fontanną znajdował się baldachim wsparty na ośmiu kolumnach. Umieszczone były na nim piękne pawie wykonane z połączanego brązu i prawdopodobnie inne rzeźby w kształcie delfinów.

Bazylika św. Piotra nie była zamykana, lecz dostępna była przez dwadzieścia cztery godziny na dobę. Celebracje papieskie odbywały się w niej o wiele rzadziej, niż ma to miejsce w naszych czasach. Odprawiano więc w niej także obrzędy pochodzenia pogańskiego, którym chrześcijanie nadali treści ewangeliczne. Najpowszechniejszym z nich, było tzw. *refrigerium*, czyli uczta żałobna, którą sprawowano w rocznicę śmierci kogoś zmarłego. Niekiedy w tego rodzaju *refrigerium* uczestniczyło tak wiele osób, iż wypełniały one nie tylko bazylikę, lecz także atrium, schody wejściowe i poprzedzający je plac. Tak więc, posiłek, jaki przygotował św. Paulin w bazylice św. Piotra, nie był postrzegany przed chrześcijan jako coś niewłaściwego, czy wyjątkowego, chociaż nie miał on – jak się wydaje – nic wspólnego z *refrigerium*.

Opisując wejście do bazyliki i jej atrium, św. Paulin stwierdza: “Taka ozdoba przystoi wejściu do kościoła, by dokonujące się wewnątrz misterium zbawienia zaznaczało się zewnątrz okazałą budowlą”⁷³.

W dalszych słowach, wyrażających pochwałę dobroczynności św. Pammachiusza względem biednych, Biskup Noli zwraca się retorycznie do Rzymu:

Rzymie, mógłbyś się nie lękać owych srogich gróźb Apokalipsy (por. Ap 17, 1 – 19, 10), gdyby zawsze takie igrzyska wydawali twoi senatorowie. Wówczas arystokracja twoja byłaby arystokracją prawdziwą. [...]. Błogosławiony jesteś, żeś nie poszedł za taką radą i że zdobywałeś pochwały nie w kole szyderców, w miejscu zagłady (por. Ps 1, 1), lecz w przybytku Apostoła i w zgromadzeniu Kościoła, to jest, w teatrze Chrystusa, gdzie widzowie na ławkach się nie burzą, lecz błogosławią i gdzie sam Bóg się przygląda, tam organizujesz igrzyska dla Kościoła, i nie ubiegasz się na arenie

---

⁷³ PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 13, CSEL 29, 95 (tłum. polskie: L. MAŁUNOWICZÓWNA [wyd.]): “Decet enim ingressum ecclesiae talis ornatus, ut quod intus mysterio salutari geritur spectabili pro foribus opere signetur”.

o próżną sławę, lecz raczej o wieczną chwałę. Nabywasz nie gladiatorów i zwierzęta, lecz starasz się o środki, którymi mógłbyś zgładzić rzeczywistych gladiatorów, to jest władców tych ciemności, i pokonać prawdziwe bestie, to jest wszelką moc diabła i bezkarnie postawiwszy stopę deptać lwa i smoka (por. Ps 91[90], 13) [...] ⁷⁴.

Jak wiemy, Ap 17 ukazuje imperium nieprawości i grzechu. Wielka nierządnicza tam opisana nosi znamiona grzesznego, pogańskiego Rzymu z jego rozpustą, złem, przewrotnością i nieuczciwym bogactwem oraz wyuzdaniem i boskim kultem, jaki sobie przypisują pogańscy cesarze rzymscy. To wszystko sprzeciwia się Bogu i jego prawom. Sprzymierzeńcem Rzymu w grzesznym życiu i sprzeciwianiu się Bogu jest także nierządna Babilonia winna rozlewu niewinnej krwi świadków Jezusa. Te siły nieprawości i grzechu staną do walki z Boskim Barankiem, lecz zostaną przez niego zdruzgotane. Wraz z Barankiem – Królem królów i odwiecznym Panem – zatriumfują ci, którzy weń wierzą i do niego należą. Nierządnicę natomiast i jej sprzymierzeńców czeka zguba. Także Bestia i sprzymierzeńcy nierządniczy staną do walki z nią. Szatan bowiem niszczy także pozornych sprzymierzeńców, których wcześniej wykorzystywał do swych niecznych celów. Bóg jednak tylko do czasu dopuszcza knowania i zakusy szatana ⁷⁵.

Nawiązując do tekstu Apokalipsy, Paulin w swoim liście piętnuje okrutne igrzyska pogańskie, organizowane w rzymskich cyrkach. Stanowisko Ojców Kościoła wobec tych widowisk pogańskich, a szczególnie teatralnych, było bardzo negatywne, gdyż przedstawienia te ukazywały sceny niemoralne i opierały się z zasady na mitologii pogańskiej. Widowiska obfitowały w pornografię i rozwiązłość. Często okropnie ośmieszały chrześcijaństwo i samego Jezusa Chrystusa ⁷⁶.

⁷⁴ PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 15-16, CSEL 29, 96-97 (tłum. polskie: L. MAŁUNOWICZÓWNA [wyd.]): "Poteras, Roma, illas intentas in apocalypsi minas non timere, si talia semper ederent munera senatores tui. [...]. Beatus, qui non adisti in tale consilium nec in cathedra pestilentiae, sed in apostoli sede et in ecclesiae coetu id est Christi theatro non seditiosis sed benedicientibus cuneis deo ipso spectatore laudaris, ecclesiae munerarius, non harenae nec inanis gloriae sed aeternae laudis ambitor. Non gladiatores nec belvas emis, sed quibus veros bestias hoc est omnem zabuli virtutem superes et presso inpine vestigio conculces leonem et draconem".

⁷⁵ Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*. Opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, s.l. et sine data, s. 2889.

⁷⁶ Na temat tego zagadnienia por.: O. PASQUATO, *Spettacoli*, w: A. DI BERARDINO (wyd.), *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Casale Monferrato 1984, kol. 3279-

Widowiskom tym św. Paulin przeciwstawia “igrzyska dla Kościoła”, zorganizowane przez Pammachiusza “w teatrze Chrystusa”, czyli w Bazylisce św. Piotra. Był to “teatr” zupełnie inny od pogańskiego. W “teatrze Chrystusa”⁷⁷ “widzowie na ławkach się nie burzą, lecz błogosławią”⁷⁸. Tam także “sam Bóg się przygląda”⁷⁹ tym wyjątkowym “igrzyskom” skupionym na służbie bliźniemu, czy dokładniej: na służeniu drugiemu, potrzebującemu człowiekowi, widząc w nim samego Jezusa Chrystusa. Taki właśnie wymiar miała uczta Pammachiusza opisana i wychwalona przez świętego Biskupa Noli.

Zakończenie

Powyższy artykuł miał na celu ukazanie maleńkiej perełki patrystycznej epistolografii, a mianowicie fragmentu „Listu XIII” św. Paulina z Noli do św. Pammachiusza. Urywek ten dotyczy uczty, jaką Pammachiusz wydał dla biedoty Rzymskiej w czasie, gdy był senatorem. Dokładna data tego wydarzenia nie jest nam znana. Wiadomo jedynie, że nastąpiło to w późniejszym okresie życia Pammachiusza, gdy już nie żyła jego żona Terazja, zaś on sam rozdawał swój majątek ubogim, pragnąc żyć jak prawdziwy mnich w ubóstwie.

Paulin musiał być pod ogromnym wrażeniem opisywanej uczty, skoro zapragnął podziękować Pammachiuszowi i wyrazić swój podziw.

Aby ukonkretnić opisane wydarzenie i ukazać cały jego kontekst, przed jego opisem, przedstawiliśmy pokrótce sylwetki obu Świętych – najpierw Autora, a potem Adresata listu. Jak widać, mieli oni wiele wspólnych cech i chociaż Paulin był ponad dwadzieścia lat młodszy od Pammachiusza,

---

3284; S. LONGOSZ, *Święty Augustyn a starożytny dramat teatralny*, “Vox Patrum” 8 (1988), s. 369-394, s. 859-879; TENŻE, *Czy Paweł Apostoł cytował komediopisarza Menandra? Opinie Ojców Kościoła*, “Vox Patrum” 9 (1989), s. 907-924; TENŻE, *Atellana w okresie patrystycznym*, “Vox Patrum” 10 (1990), s. 273-291. Jeżeli chodzi o zbiór tekstów patrystycznych przeciwko widowiskom teatralnym, por. S. LONGOSZ, *Widowiska teatralne zagrożeniem dla życia rodzinnego według św. Jana Chryzostoma*, w: J. □RUTWA (wyd.), *Chrześcijanie a życie publiczne w Cesarstwie Rzymskim III-IV w.*, Lublin 1988, s. 161-198.

⁷⁷ PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 16, CSEL 29, 97 (tłum. polskie: L. MAŁUNOWICZÓWNA [wyd.]): “[...] in Christi teatro [...]”.

⁷⁸ PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 16, CSEL 29, 97 (tłum. polskie: L. MAŁUNOWICZÓWNA [wyd.]): “[...] non seditiosis sed benedictibus cuneis [...]”.

⁷⁹ PAULINUS NOLANUS, *Epistula* 13, 16, CSEL 29, 97 (tłum. polskie: L. MAŁUNOWICZÓWNA [wyd.]): “[...] deo ipso spectatore [...]”.

to jednak żywili podobne pragnienia i, jak się wydaje, pozostawali w zażyłych stosunkach. Obu zresztą połączyła świętość ukonkretniająca się w życiu mniszym połączonym z posługą ubogim i potrzebującym, którym pomagali, rozdając swoje dobra rodzinne.

Omawiany fragment „Listu” pozwala stwierdzić, że nie chodziło tu o zwykłą filantropię w znaczeniu laickim, lecz kryła się za tym o wiele głębsza idea, oparta na nauce Ewangelii i obserwacji współczesnego im, pogańskiego i okrutnego świata, który dążył z zasady do zaspakajania egoistycznych i hedonistycznych zachcianek człowieka pozbawionego altruizmu i wyższych ideałów (nawet pogańskich!). W tym właśnie kontekście św. Paulin widzi ucztę Pammachiusza jako prawdziwe „igrzyska dla Kościoła” i przeciwstawia je widowiskom pogańskim. Także Bazylikę św. Piotra, w której uczta się odbyła, konsekwentnie określa mianem „teatru Chrystusa”, wzmacniając w tej sposób jeszcze przeciwstawienie.

Omawiany fragment „Listu” ma też dużą wartość dla historyków i archeologów, gdyż zawiera cenne szczegóły dotyczące wyglądu nieistniejącej dziś pierwszej Bazyliki św. Piotra na Watykanie, wybudowanej przez cesarza Konstantyna Wielkiego. Opis potwierdza ogrom i wspaniałość tej ważnej dla całego chrześcijaństwa budowli, która w takiej postaci przetrwała aż do początku XVI w., kiedy to papież Juliusz II zdecydował, aby na jej miejscu wybudować nowy, jeszcze wspanialszy kościół.

IL RICEVIMENTO PER I POVERI
PRESSO LA BASILICA COSTANTINIANA DI S. PIETRO A ROMA
SECONDO LA LETTERA DI SAN PAOLINO DI NOLA
A SAN PAMMACHIO

Riassunto

L'articolo analizza un frammento della “Lettera XIII” di san Paolino di Nola indirizzata a san Pammachio. Il brano descrive il ricevimento che Pammachio organizzò, a proprie spese, per i poveri e i bisognosi di Roma, ai tempi in cui era senatore e ormai anche monaco. La data precisa dell'avvenimento ci resta sconosciuta. Sappiamo soltanto che ciò avvenne in età piuttosto avanzata di Pammachio, ovverossia quando sua moglie Teresia era ormai defunta, ed egli stesso si serviva

dei suoi beni materiali per soccorrere i bisognosi, desideroso di vivere, da vero monaco, nella povertà.

Lo stesso san Paolino dovette apprezzare molto tale comportamento del Monaco-Senatore, dato che volle proprio, tramite la sua lettera, ringraziare Pammachio ed esprimergli la sua stima e il suo grande apprezzamento.

Per presentare adeguatamente questo ricevimento e mostrarne tutto il contesto, prima di iniziare la sua descrizione, abbiamo brevemente presentato ambo i personaggi, protagonisti dell'articolo: dapprima l'autore della lettera e, in seguito, il destinatario di essa. Come si può constatare vedendo la loro vita, ambo i santi avevano in comune tante caratteristiche simili e, anche se san Paolino era maggiore rispetto a Pammachio di più di vent'anni, tutti e due nutrivano gli stessi desideri e, come pare, erano legati da una profonda amicizia.

Il brano della „Lettera”, preso in esame, ci permette di constatare che la carità esercitata da san Pammachio non era una semplice filantropia nel senso laico della parola, bensì esprimeva una realtà molto più ampia e perfetta, basata sul Vangelo e sull'osservazione del mondo pagano a loro contemporaneo e molto crudele: mondo che, di regola, cercava di soddisfare i desideri egoistici ed edonistici dell'uomo privo di qualsiasi altruismo o di ideali più sublimi (persino quelli pagani!). Proprio in tale contesto san Paolino vede il ricevimento organizzato da Pammachio come una vera e propria „gara per la Chiesa” e lo contrappone agli spettacoli pagani. Egli considera anche la Basilica di S. Pietro, nella quale fu organizzato il ricevimento, un „teatro di Cristo”, rafforzando in tal modo ulteriormente quest'opposizione.

Il brano analizzato possiede anche una notevole importanza per gli storici e gli archeologi, perché fornisce dei preziosi particolari riguardanti l'aspetto della prima Basilica di S. Pietro in Vaticano, costruita dall'imperatore Costantino il Grande. La descrizione, infatti, riafferma la grandezza e lo splendore di tale edificio, importantissimo per tutta la cristianità e l'umanità, che perdurò fino all'inizio del XVI secolo, quando papa Giulio II decise di costruire al suo posto l'attuale Basilica Vaticana.